

Nr 32.

Ankom till riksdagens kansli den 18 maj 1925 kl. 11 f. m.

Utlåtande i anledning av väckta motioner angående lagstiftning om frilösning av arrendejordbruk m. m.

Andra lagutskottet har till behandling i ett sammanhang förehaft fyra inom riksdagen väckta, till lagutskott hänvisade motioner, nämligen nr 166 och 167 i första kammaren av herr *Lindhagen* med instämmande beträffande yrkandena i motionerna av herrar *Luterkort*, *Wallis*, *Asplund*, *Alexis Björkman*, *Ström* och *Carl E. Ericsson* samt nr 171 och 172 i andra kammaren av herrar *Pettersson* i Hällbacken, *Månsson* i Hagaström, *Jonsson* i Eskilstuna, *Hage*, *Pettersson* i Köping, *Sundström*, *Brännberg*, *Hedvall*, *Olsson* i Rödningsberg, *Molander*, *Englund*, *Fast*, *Lindberg*, *Wagnsson*, *Vennerström*, *Västberg*, *Ward*, *Granath*, *Hallén*, *Högström*, *Andersson* i Falkenberg och *Norling* i Lesjöfors.

I motionerna I:166 och II:171 har hemställts, att riksdagen ville, i anslutning till norrlandskommitténs avsikter samt jordkommissionens framställningar, hos regeringen begära övervägande och förslag till en lagstiftning om frilösning av arrendejordbruk.

I motionerna I:167 och II:172 har hemställts, att riksdagen ville anhålla hos regeringen, att den med anledning av riksdagens skrivelse 1912 tillsätta åbokommitténs betänkande måtte tagas under övervägande och för riksdagen framläggas det förslag, vartill detta betänkande borde till förmån för de av det samma berörda åborna föranleda.

Beträffande de skäl, som åberopats till stöd för ifrågavarande yrkanden, tillåter sig utskottet att, i den mån redogörelse därför ej lämnas här nedan, hänvisa till respektive motioner.

Motionerna angående en lagstiftning om frilösning av arrendejordbruk.

Det med motionerna I:166 och II:171 avsedda spörsmål var föremål för riksdagens bedömande under förlidet år. I likalydande motioner I:92 av herr *Lindhagen* m. fl. och II:173 av herr *Johansson* i Uppmälby m. fl. yrkades nämligen då, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa, att Kungl. Maj:t ville skyndsamt för riksdagen framlägga förslag till lag om tvångsavlösning av arrendejordbruk, avfattat i enlighet med vissa i motionerna angivna riktlinjer.

Motioner vid 1924 års riksdag angående lagstiftning om frilösning av arrendejordbruk.

Över berörda motioner avgav andra lagutskottet utlåtande nr 37, däri utskottet hemställde, att motionerna icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda. I utlåtandet lämnade utskottet en utförlig redogörelse för vad från och med framläggandet den 27 oktober 1904 av norrlandskommitténs betänkande förekommit beträffande det i motionerna avsedda spörsmålet.

Av nämnda utredning tillåter sig utskottet att här återgiva följande sammandrag:

Norrlandskommitténs betänkande den 27 oktober 1904.

Spörsmålet om tvångsavlösning av arrendjordbruk upptogs redan av reserveranter inom norrlandskommittén. I sitt den 27 oktober 1904 avgivna betänkande framlade denna kommitté bland annat ett förslag till lag angående vissa åtgärder för beredande åt enskilda jordbrukare i Norrland och Dalarna av lämpliga odlingslägenheter, i vilket lagförslag tvångsavlösen ingick som yttersta medel. Förslaget hade avseende å jord, tillhörig bolag, förening eller enskild person, som ej vore mantalsskriven å fastigheten samt besuttede den huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen. Två ledamöter av kommittén (herrar C. Lindhagen och J. Bromée) ifrågasatte i sin reservation en utsträckning av lagförslaget att avse bland annat expropriation av redan bestående bonde-lägenheter för upplåtelse till jordbrukare. Förslagen föranledde icke någon proposition i ämnet från Kungl. Maj:ts sida.

Riksdagarna 1909—1912.

Frågan om expropriation för jordbruksändamål kom några år senare genom motioner under riksdagens prövning. Under åren 1909, 1910, 1911 och 1912 framfördes nämligen motionsvis förslag om att ytterst genom expropriation bereda bl. a. torpare, bolagsarrendatorer och andra på liknande sätt beroende jordbrukare å enskilda domäner tryggad förfoganderätt över jordbruket med nödiga tillbehör. Motionerna vunno emellertid ej riksdagens bifall.

Torpkommissionens betänkande den 6 maj 1911.

Torpkommissionen upptog i sitt den 6 maj 1911 dagtecknade betänkande frågan om avlösning av torplägenheter, ytterst genom expropriation, till övervägande. Kommissionen framhöll härutinnan, att, ehuru kommissionen fullt behjärtade den betydelsefulla frågan om torpareklassens bevarande genom sådana torps förvandling till egna hem med äganderätt, vilka härför vore lämpliga, den dock icke ansåg, att sådana utomordentliga statsintressen därvid stode på spel, att en tvångsavlösning vore berättigad.

Riksdagarna 1913—1917.

I samband med Kungl. Maj:ts propositioner med förslag till ny allmän expropriationslagstiftning vid 1913, 1916 och 1917 års riksdagar, likasom ock vid riksdagarna 1914 och 1915, väcktes ånyo motioner om expropriation för jordbruksändamål, men vunno motionerna ej riksdagens bifall.

Jordundersökningen den 30 december 1915.

I sitt den 30 december 1915 avgivna betänkande angående jordförhållandena i Värmlands län hemställde jordundersökningens majoritet (herrar Lindhagen och Å. Ingeström), att frågan om social expropriation för bl. a. jordbruk måtte upptagas till behandling samt lösas till förmån för en sådan rätts ernående i skälig omfattning under lämpliga former och på för alla betryggande villkor, samt att, för den händelse en dylik lagstiftning inskränktes till vissa delar av riket, Värmlands län måtte i varje fall inbegripas i densamma.

En ledamot av jordundersökningen (herr C. Ros) förklarade sig icke kunna biträda det sålunda avgivna förslaget.

Riksdagen 1918.

I anslutning till det medelst proposition vid 1918 års riksdag framlagda förslaget till ensittarlag väcktes vid riksdagen motion om skrivelse till Kungl. Maj:t av bland annat det innehåll, att Kungl. Maj:t ville låta utreda och, i den mån utredningen därtill föranledde, för riksdagen framlägga förslag om ytter-

ligare åtgärder i ändamål att för jordbrukets upprätthållande och utveckling och brukarnas frigörelse från beroende i erforderliga fall och under för framtiden betryggande villkor åstadkomma avlösning av torpare, bolagsarrendatorers och vederlikars jordbruk på enskilda domäner.

Lagutskottet avstyrkte motionen under framhållande av att det torde vara skäl att avvakta erfarenheten av den blivande lagens verkningar, innan ytterligare åtgärder i den av motionärerna angivna riktning vidtoges. Fyra ledamöter yrkade i reservation bifall till motionen. Andra kammaren beslöt i enlighet med denna reservation, medan åter första kammaren biföll utskottets hemställan.

I den av regeringen den 29 november 1918 tillsatta jordkommissionens uppdrag ingick bland annat att verkställa utredning, huruvida och i vad mån tvångsavlösning av jord för tillgodoseende av jordbruksändamål utöver vad för det dåvarande vore stadgat, borde på lagstiftningens väg genomföras. I anledning härav har jordkommissionen bland annat i sitt den 28 februari 1923 avgivna betänkande del VI avgivit principutlåtande om avlösning av vissa arrendejordbruk.

Jordkommissionen.

Till grund för detta utlåtande ligger en av kommissionen företagen enquête rörande södra och mellersta delarna av riket. I redogörelsen för denna har bland annat framhållits följande: Ehuru någon friköpning i större skala icke förekommit, vore dock en försäljning av arrendegårdar och torp till deras brukare icke någon alldeles okänd företeelse. Särskilt torpen syntes i en ganska stor utsträckning under de sista årtiondena hava försålts till sina brukare, men även egentliga arrendegårdar hade, om ock i mindre omfattning, varit föremål för friköpning. Att åtskilliga tusental jordbruk sålunda friköpts, kunde med ganska stor visshet antagas. I någon mera utpräglad grad hade emellertid icke hos arrendatorer och torpare å bolagsegendomar, fideikommiss och andra större jordkomplex framträtt något intresse att friköpa av dem brukade arrendegårdar och torp. Några utsikter därtill hade nämligen i regel icke ansetts föreligga. Det största hindret syntes vara antingen en allmän obenägenhet hos jordägarna mot att fransälja något arrendebruk eller ock deras begränsade rätt att råda över jordegendomen (fideikommiss). För flertalet av här ifrågakvarande arrendatorer stode jämväl prisfrågan som ett överstigit hinder mot friköpning. En arrendator eller torpare ägde i regel icke sådana ekonomiska resurser, att han kunde komma ut med att kontant erlägga den höga köpeskilling, som arrendebruket betingat. Inför valet mellan att skuldsätta sig för att bli ägare till arrendebruket eller att sitta kvar som arrendator hade han icke sällan stannat vid det senare alternativet. Detta vore ock ganska förklarligt, då, såsom det allmänt uppgivits, jordlegan avsevärt understege räntan å saluvärdet för en arrendegård. Det vanligaste syntes vara, att jordlegan endast motsvarade hälften av nämnda ränta. Även andra omständigheter hade förorsakat, att brukarna i allmänhet icke hyste något intresse att med äganderätt förvärva den legda jorden. Många arrendatorer och ett än större antal torpare hade icke å sin arrenderade fastighet tillräckligt med betesmark och ej heller skog i sådan omfattning, att husbehovet fylldes. Farhågan att brukaren genom friköpning skulle gå miste om den för hans bärgning nödiga arbetsförtjänst, som han såsom legotagare kunde påräkna hos jordägaren, hade ävenledes avskräckt mången från tanken på friköpning.

Kommissionens enquête.

I redogörelsen för enquêten har därefter anförts:

»Det för närvarande sålunda på grund av många orsaker i allmänhet ringa intresset hos här berörda arrendetagare för friköpning av deras arrendebruk, skulle emellertid, därest genom statsmakternas ingripande de här ovan antydda svåra hindren kunde utjämnas, utan tvivel förbytas i ett mycket starkt

intresse hos många arrendatorer och torpare för att få förvärva av dem brukade gårdar. I första hand torde väl de gårdar, å vilka en och samma släkt, såsom ännu ofta är fallet, suttit sedan flera generationer tillbaka, som efter far, samt de gårdar, å vilka arrendatorerna (torparna) nedlagt stora kostnader och mycket arbete på grundförbättringar och byggnader, söka förvärfvas av de å arrendena sittande brukarna. Men även många andra arrendatorer och torpare skulle förvisso, därest ett friköpningsinstitut med gynnsamma villkor komme till stånd, begagna sig av möjligheten att bliva självägande.»

Obenägenheten mot försäljningarna har enligt enquêten framträtt mer eller mindre starkt hos olika grupper av jordägare. I detta avseende har det framhållits, att bolagen visat sig mest obenägna mot friköpning. De friköpningar, som, ehuru sparsamt, här och var ägt rum, hade i regel skett från de stora i privatpersoners ägo befintliga godsden.

Angående motiven till denna jordägarnas obenägenhet mot försäljningar av arrendegårdar och torp har anförts följande:

För *bolagen* hade den huvudsakligaste anledningen varit farhågan att genom friköpning förlora en talrik bofast arbetarstam, vars ersättande skulle taga årtal i anspråk och komma att draga ofantliga kapitalutlägg. Bolagsjordbruken vore nämligen i allmänhet upplåtna på sådana villkor, att deras brukare vore skyldiga att för bolaget-jordägarens räkning utföra arbeten, ej endast i och för legans utgörande utan jämväl därutöver mot särskild ersättning. Bolagsarrendatorernas insats i det industriella arbetet i skogsbygderna vore sålunda mycket betydande, och i själva verket vore en stor del av dessa arrendatorer snarare att likställas med industriarbetare än med vad man i allmänhet förstode med arrendatorer. Blev dessa självägare, skulle bolagen icke kunna påräkna den jämna och säkra arbetstillgång, som erbjödes genom det nuvarande systemet. Under goda tider med rikliga arbetstillfällen skulle, tack vare de relativt små avstånd och goda kommunikationer, som kännetecknade Syd- och Mellansverige, de nya självägande småbrukarna söka sig ut till kanske mera givande arbeten. Bolagen måste under sådana förhållanden se sig om efter ny arbetskraft, som stode till deras regelbundna förfogande. För den skull måste givetvis åt de nya skogsarbetarna byggas nya bostäder samt nya stallrum åt hästarna etc. Åt de nykomna skogsarbetarna vore det dock ogörligt att upplåta några jordbruk, då sådana icke längre funnes att tillgå, sedan bolagen genom friköpningen förlorat sina inägojoridar. Dessa nya arbetare skulle alltså komma i en betydligt ogynnsammare ställning än sina företrädare. För de nya skogsarbetarnas och deras familjers uppehälle liksom för deras dragares måste bolagen därför sörja genom milslånga dyrbara livsmedelstransporter. Uppförande av tusentals nya skogsarbetarebostäder å bolagsskogarna, där bostadstillgången redan nu vore mycket knapp, komme givetvis att medföra oerhörda kostnader. Till nu anförda skäl komme jämväl andra, som gjorde bolagen obenägna mot friköpning. Bolagens arrendegårdar låge i regel inne i bolagens skogar. Dessa gårdar hade i flertalet fall tidigare tillhört enskilda personer. Bolagens strävanden hade emellertid oavslutligt varit inriktade på att förvärva sådana, i bolagsskogarna inkapslade egendomar för att få ur arronderingssynpunkt tillfredsställande skogsfigurer. En friköpning av bolagens arrendegårdar skulle i ett mycket stort antal fall leda tillbaka till de förhållanden, som bolagen under årtionden strävat att få bort. Enskilda smärre jordägares ställen skulle ånyo komma att ligga instuckna här och var i bolagsmarkerna, till svårt förfång för bolagen. Där bolagen i ett eller annat fall skulle kunnat ställa sig benägna för friköpning, hade försäljningarna i regel strandat på svårigheterna för bolagen att lämna gårdarna gravationsfria.

Obenägenheten hos *godsägarna* mot friköpning vore företrädesvis att söka däri, att den med arrendebudet förenade skyldigheten för arrendatorn eller

torparen att utgöra dagsverken till huvudgården vore av den största betydelse för driften av jordbruket å denna. Då erfarenheten visat, att småbrukarna i allmänhet icke ville göra dylika dagsverken, skulle en friköpning av dessa gårdar medföra, att godsägarna nödgades helt och hållet övergå till statarsystemet. För dessa nya statare skulle godsägarna vara nödsakade att uppföra bostäder vid huvudgårdarna. Det skulle åsamka dem stora kapitalutlägg, vilka de säkerligen icke kunde förvänta att få gottgjorda genom köpesummorna för de friköpta arrendegårdarna och torpen. Vad beträffade de arrendebbruk, vilkas brukare icke vore skyldiga att utföra någon arbetskyldighet, förefunnes väl icke nu anförda anledning till obenägenhet för friköpning. I den mån dessa arrendebbruk icke vore omgivna av huvudgårdens ågor eller vore belägna inne i till huvudgården hörande skogar, torde orsaken till jordägarnas obenägenhet för en friköpning icke vara att söka i annat förhållande än den hos mången konstaterade motviljan mot att fränhända sig jordegendom, som under en längre tid varit i hans släkts ägo. Slutligen invercade även för godsägarna svårigheten att befria arrendegårdarna från inteckningar.

I fråga om behovet av lagstiftning om avlösning av arrendebbruk har kommissionen anført:

Avlösning av vissa mindre arrendejordbruk innefattar en viktig utbyggning av den sociala arrendelagen. En social arrendelag har till uppgift visserligen att trygga en arrendator i besittning av jordbruket till gagn både för det senare och för brukaren och utan skada för jordägaren. Den kan dessutom, såsom norrlandskommittén erinrade, få den uppgiften att främja frivilliga avtal om jordens övergång med självständig rätt till arrendatorn. Detta senare blir i varje fall målet såsom varande den önskvärda slutliga lösningen på den föreliggande frågan.

Emellertid kan det befaras, att denna lösning icke skall kunna på frivillighetens väg uppnås eller icke ske på ett rättvist och tillfredsställande sätt. Svaren å jordkommissionens frågor äro i det stora hela samstämmiga härutinnan, att stor obenägenhet råder hos jordägare att avhända sig sina arrendejordbruk överhuvud taget. Det kan, såsom erfarenheten visar, likaledes befaras, att dylika jordbruk i varje fall icke komma att utbrytas i ett bärkraftigt skick. Därför erfordras en lag, som medger en av staten främjad och kontrollerad lösningsrätt till arrendatorernas förmån. Denna lagstiftning blir slutstenen i det nu förevarande komplexet av jordlagar.

I fråga om *lagens omfattning* har kommissionen framhållit följande: Det låge i sakens natur, att just de arrenden, som bleve föremål för den sociala arrendelagens skydd, också skulle kunna få avlösas. Föremål för avlösning borde således bliva arrendejordbruk, som ägdes av bolag eller förening för ekonomisk verksamhet; vidare arrendebbruk, tillhörigt enskild person, vilken icke vore mantalsskriven å fastigheten eller å därmed sambrukad fastighet och uppenbarligen besatte densamma huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen eller eljest i spekulationssyfte, samt slutligen andra enskilda personer eller fideikommiss tillhöriga hemman, hemmansdelar, torp eller andra jordbrukslägenheter. Av sammanhanget med den sociala arrendelagen följde vidare, att av dylika arrenden rätten till avlösning icke heller borde avse andra än dem, som omfattade odlad jord, ej överstigande 25 hektar, samt inrösningsjord till en vidd av minst 4 hektar eller odlad jord till en vidd av minst 2 hektar. En skillnad mellan de båda lagarna syntes dock böra iakttagas. Det borde nämligen enligt kommissionens uppfattning i fråga om avlösningsslagen uttryckligen betonas, att den finge omfatta endast sådant jordbruk, vilket på ett varaktigt sätt varit upplåtet på arrende. Då emellertid tvist lätt kunde uppstå, om ett jordbruk varit på ett varaktigt sätt upplåtet på arrende eller icke,

Kommissionens motivering för en friköpningsrätt.

Principerna för lagstiftningen.

syntes av praktiska skäl en vis minimitid för arrendeupplåtelsen böra fastställas till ledning för avgörandet. Denna tid borde lämpligen bestämmas till samma längd som minimiarrendetiden enligt den sociala arrendelagen eller 15 år.

Det hade ifrågasatts, att sådana arrendebruk borde undantagas, vilkas innehavare ålagts att till huvudgården utgöra arbetsskyldighet, vilken fortfarande måste anses vara för huvudgården omistlig eller åtminstone välbehövlig. Kommissionen funne något tillräckligt bärande skäl icke kunna anföras för att beröva en stor mängd mindre jordbruksarrendatorer möjlighet att få tillösa sig jordbruket av den anledning, att mot deras önskan obligatorisk arbetsskyldighet ansåges fortfarande behöva upprätthållas i huvudgårdens intresse. Detta behov av arbetskraft borde tillgodoses på ett annat ur de olika intressenas synpunkt fördelaktigare sätt.

Beträffande *omfattningen av den mark, som borde avlösas*, har kommissionen betonat, att avlösningen skulle ske icke blott för att bereda en fördel för någon viss person utan i all synnerhet för att skapa nya självständiga jordbruk, som för framtiden kunde äga bestånd och varaktighet; och har i detta avseende detaljerade uttalanden rörande innehållet i den förordade lagstiftningen av kommissionen gjorts.

Rätten till avlösning borde icke begränsas till någon viss kortare eller ens längre tidsperiod eller förbindas med föreskrift, att den endast finge göras gällande exempelvis vid arrendetidens utgång. Arrendator borde äga rätt att själv välja den tidpunkt, som för honom vore i ekonomiskt hänseende eller annorledes lägligast. Såsom vederlag för den arrendatorn i arrendelagen tillerkända rätten till förnyat arrende skulle jordägaren dock äga rätt att påfordra, att avlösning skulle hava ägt rum inom viss tid vid äventyr, att optionsrätten eljest förfölle.

I fråga om *avlösningens organisering* har kommissionen framhållit, att staten borde uppträda såsom målsman för arrendatorn samt vidtaga alla erforderliga åtgärder för avlösningens utförande, förskottera utgifterna och överlämna det slutliga jordbruket klappat och klart till arrendatorn, vilken sedan i sin ordning borde ersätta kostnaderna till staten genom att övertaga dem i form av ett amorteringslån med långa betalningsterminer och minsta möjliga ränta. Den närmaste ledningen borde uppdragas åt jordkommissioner i varje län. Med dessa borde medverka, där så erfordrades, jordkommittéer i de särskilda socknarna eller kommunalnämnderna för det fall, att jordkommittéer ej inrättats. Jordkommittéerna borde utses av kommunalfullmäktige eller, där sådana ej funnes, av kommunalstämman. Över det hela borde stå en central ledning.

Angående *förfarandet vid tvångsavlösning* har kommissionen anfört: Någon avlösning av ett arrendejordbruk borde icke få äga rum annat än på begäran av vederbörande arrendator. Emellertid kunde det vara lämpligt, att vederbörande jordkommission på förhand sökte göra sig förtrogen med den omfattning, i vilken avlösning inom dess område kunde vara att förvänta enligt lagens föreskrifter. Kommissionen borde därför till sin ledning upprätta en förteckning över samtliga jordbruk, som till äventyrs kunde bliva föremål för avlösning. När ansökan från arrendator inkommit till jordkommission, borde denna ofördröjligen upptaga frågan till behandling samt verkställa en förundersökning och på denna grund inleda underhandlingar i första hand om frivillig uppgörelse, för vilka både jordägarens och arrendatorns samtycke erfordrades. Denna förundersökning borde föregås av en sakkunnig besiktning av själva marken, i den mån sådan ansåges nödig. Träffades frivillig uppgörelse, skulle jordbrukets område på kommissionens föranstaltande utbrytas genom laga lantmåteriförrättning. Kunde frivillig överenskommelse ej

ske, ägde jordkommissionen under förutsättning av arrendatorns bifall vidtaga åtgärder för jordbrukets utbrytande genom tvångsavlösning. Beträffande förfarandet vid denna förrättning borde ensittarlagens huvudlinjer lämpligen kunna bibehållas. I likhet med nämnda lag borde sålunda åt en särskild avlösningsnämnd anföras *dels* avgörandet om expropriation skulle få äga rum, *dels* bestämmandet, huru mycket och vilka slag av mark med tillbehör skulle för det speciella fallet tilläggas jordbruket, *dels* fastställandet av expropriationsersättningen och *dels* utläggandet på marken av de definitiva gränserna. Då åt förrättningen borde tilläggas verkan av laga lantmäteriförrättning, borde ordföranden i nämnden utgöras av en lantmätare, vilken länsstyrelsen på ansökan av jordkommissionen förordnade för varje särskilt fall. Till ledamöter i avlösningsnämnd borde inom varje kommun av kommunalfullmäktige eller, där sådana ej finnes, kommunalstämman utses tre, högst fem personer för en tid av fyra år. Bland dessa skulle ordföranden, då fråga om avlösning av arrendebbruk väckts, tillkalla de två till förrättningsstället närmast boende. Där någon av parterna så önskade, skulle därjämte i nämnden inträda två ledamöter, av vilka en utsåges av jordägaren och en av arrendatorn eller på dennes uppdrag av jordkommissionen bland de ledamöter i expropriationsnämnder, om vilka stadgas i 23 § andra stycket av allmänna expropriationslagen. Klagan över nämndens värdering av marken skulle ej få äga rum. I övrigt skulle klagan över nämndens beslut äga fullföljas till ägodelningsrätten.

I fråga om *ersättningen för avlöst arrendebbruk* har kommissionen anført: Löseskillingen borde bestämmas med ledning av taxeringen efter det värde, vartill uti orten jord av ifrågavarande läge och beskaffenhet kunde anses böra skäligen uppskattas. Förhöjning utöver taxeringsvärdet borde endast undantagsvis få äga rum. Härvid borde vidare iakttagas, *att* åbyggnader, som uppförts av den arrendator eller hans hustru, som innehade arrendejordbruket vid tiden för avlösningen, eller av deras förfäder eller eljest av föregående nyttjanderättshavare, vars rätt övergått å sagda arrendator eller hans hustru, utöver vad enligt avtal ålegat dem och för vilka veterligen jordägaren ej lämnat gottgörelse, skulle avstås utan ersättning; samt *att* för nyodlingar eller andra jordförbättringar, som på ett varaktigt sätt förökade fastighetens värde och som utförts eller ersatts av nu nämnda personer, skulle ersättning tillgodoräknas arrendatorn.

Slutligen har föreslagits, att om mark, som tillhörde bolag eller skogsspekulant, blivit av kronan genom avvitrning eller storskifte donerad till landets uppodling och bebyggande eller av kronan givits till industriens eller bergsbrukets understöd, och jorden ej numera tjänade det avsedda ändamålet, skulle i ersättningen ske ett avdrag av 25 procent.

I fråga om *kostnaderna för avlösningsförrättningen* har kommissionen ansett, att deras läggande helt och hållet på staten vore varken rättvist eller ändamålsenligt. Om jordägaren utan fog bestritt avlösningen eller gjort ogrundade invändningar mot expropriationens omfattning, borde han jämlikt grunderna i 21 kap. rättegångsbalken kunna åläggas att vidkännas de av dylika invändningar föranledda särskilda kostnader.

Kommissionen har ansett, att några särskilda föreskrifter rörande *formen för jordbrukets slutliga överlåtelse* till vederbörande arrendator icke behövde stadgas i denna lag. Det vore tillfyllest med ett uttalande, att jordbruk, som avlösts, bleve statens egendom samt därefter i regel omedelbart överlättes av staten i den ordning, som för överlåtelse av kronojord vore särskilt stadgat. Företrädesrätt till upplåtelse av frilöst arrendejordbruk borde, såsom redan nämnts, tillkomma arrendatorn eller, därest han avlidit, hans hustru, bröst-

arvingar eller adoptivbarn. Garanti borde i någon form givas för att genom statens medverkan avlöst jordbruk fortfarande upprätthålles och att jorden ej sedan utan tillstånd avyttrades till andra ändamål. Detta hade varit avsikten med den s. k. trygga besittningsrätten. Om upplåtelsen åter tilläventyrs skedde med äganderätt, måste ändamålet med avlösningen på andra vägar upprätthållas.

Slutligen borde någon utväg givas att kunna även vid frivillig uppgörelse befria utbrutet jordbruk från de i huvudfastigheten beviljade in-teckningar.

Reservationer inom jordkommissionen.

Jordkommissionens principuttalande har omfattats av herrar Lindhagen, Ingeström, Johansson i Uppmälby och Pettersson i Hällbacken. Emellertid har flertalet av dem uttalat skiljaktighet på en eller flera punkter.

Herr *Lindhagen* har framlagt ett särskilt utkast till lag om avlösning av osjälvständiga jordbruk samt förbättring av ofullständig jordbruk. Detta företer i flera viktiga avseenden olikheter mot principuttalandet. Han har sålunda beträffande lagens omfattning ansett, att arrendejordbruk å huvudgård, tillhörig bolag, ekonomisk förening eller skogsspekulant, borde kunna avstås oavsett jordbrukets storlek, att arrendejordbruk å kameralt självständig fastighet, lydande under huvudgård, skulle, oavsett vem som vore ägare till fastigheterna, kunna avstås, därest jordbrukets odlade jord ej överstege 25 hektar, att arrendebuket å torp eller annan kameralt osjälvständig jordbrukslägenhet skulle, oavsett vem som vore ägare till huvudfastigheten, kunna avstås, därest jordbrukets odlade jord ej överstege 25 hektar samt jordbruket omfattade odlad jord jämte ängs- eller hagmark till en vidd av minst 2 hektar, ävensom att under vissa betingelser jämväl bolag eller skogsspekulanter tillhöriga jordbruk, som visserligen icke vore upplättna på arrende, men ändock hade enahanda karaktär, skulle kunna avstås. Vidare har denne reservant ansett, att stöds-kogsområde också skulle kunna utbrytas, att Konungen skulle berättigas att i mån av behov och efter olika orters förhållanden meddela särskilda föreskrifter rörande omfattningen av marktilldelningen, att jordkommissionen skulle äga taga initiativ till avlösning, att avlösningsnämnden skulle inskränkas till att utgöras av tre personer med iakttagande särskilt, att länsstyrelsen och parterna ej skulle erhålla något inflytande på nämndens sammansättning, att frågan, huruvida tvångsavlösning finge äga rum, samt omfattningen av det, som skulle utbrytas, skulle i anslutning till allmänna expropriationslagen direkt eller i sista hand förbehållas den lagstiftande makten eller regeringen och icke domstolarna, samt att särskilda värderingsgrunder vid tvångsavlösning skulle tillämpas beträffande odlingsbar mark och växande skog m. m.

Herr *Ingeström* har anmält skiljaktig mening i fråga om nedsättning i ersättningsbeloppet vid tvångsavlösning av jord, som vore att hänföra till viss donationsjord från kronan.

Herr *Pettersson* har instämt med herr Lindhagen därutinnan, att frågan huruvida tvångsavlösning finge äga rum samt omfattningen av det, som skulle utbrytas, borde i anslutning till allmänna expropriationslagen direkt eller i sista hand förbehållas den lagstiftande makten eller regeringen och icke domstolarna.

Herrar *Ehrenborg* och *Jansson* i Edsbäcken hava för sin del framlagt ett särskilt utkast till lag om rätt i vissa fall för arrendator att inlösa på arrende innehaft område. I sin motivering till detta hava de anfört bl. a. För friköpningsrätt borde fordras, bland annat, att arrendebuket varit på ett stadigvarande sätt upplåtet på arrende, att det under rätt avsevärd tid innehafts av den nuvarande innehavaren eller hans närmaste anhöriga samt att genom det-sammans avlösande ej avsevärd skada komme att tillskyndas jordägaren. Det syntes uppenbart, att arrendatorn borde erhålla äganderätt till friköpt område. Han borde själv vidkännas kostnaderna för friköpningen, varvid han dock

borde erhålla ett verksamt understöd vid själva friköpningens genomförande, lämpligast i den mån tillgång därtill finnes, genom låneunderstöd av egnahemsmedel.

I enlighet med de grunder, som sålunda angivits, har i utkastet föreslagits, att, därest ett för idkande av jordbruk på arrende upplåtet område omfattade odlad jord till en ytvidd av högst tjugufem hektar och däri inginge inrösningsjord till en vidd av minst fyra hektar eller ock odlad jord till en vidd av minst två hektar samt området vid arrendeavtalets ingående ägdes av bolag eller förening för ekonomisk verksamhet eller, där annan var ägare därtill, utgjordes av torp eller annan under huvudgård lydande lägenhet, hemman eller hemmansdel, skulle arrendatorn vara berättigad att tillösa sig området, under förutsättning att området den 1 januari 1924 under mer än trettio år i följd innehafts av annan än jordägaren samt därav under mer än femton år av arrendatorn eller arrendatorns maka eller enderas skyldemän i rätt upp- eller nedstigande led eller adoptant eller adoptivbarn.

Att tiderna ej skulle löpa efter den 1 januari 1924 stode — framhöllo reservanterna — i samband därmed, att efter nämnda dag slutet arrendeavtal ej ovillkorligen skulle grunda friköpningsrätt. En motsatt princip skulle i allt för hög grad göra jordägarna obenägna för förnyade upplåtelser. Det torde jämväl vara en stor fördel, att frågan, huruvida friköpning skulle göras gällande eller ej, bleve avgjord under den vid lagens ikraftträdande löpande arrendeperioden. För att arrendatorn ej allt för snart efter lagstiftningens genomförande skulle nödgas, om han ville friköpa, hava hela löseskillingen disponibel, vilket ofta, om den återstående arrendetiden vore kort, skulle för honom medföra svårigheter, hade i utkastet tidpunkten för löseskillingens nedsättande framflyttats till en dag, belägen någon tid efter lagens ikraftträdande och förslagsvis satt till den 14 mars 1927. Arrendatorns rätt att friköpa hade däremot ej inskränkts till att endast kunna göras gällande vid arrendetidens utgång.

Förfarandet har i utkastet anordnats i huvudsak i överensstämmelse med ensittarlagen. Godemännen borde av parterna utväljas bland dem, som vore valbara till ledamöter i expropriationsnämnder inom länet.

Beträffande grunderna för värderingen har i utkastet hänvisats till expropriationslagen. Därvid skulle dock iakttagas, att vid uppskattning ov områdets värde ej skulle medräknas förbättring, vilken marken vunnit genom arbete, eller kostnad, som arrendatorn eller föregående nyttjanderättshavare, vars rätt övergått å denne, nedlagt å marken utöver vad honom ålegat enligt vad vid upplåtelsen avtalats eller uppenbarligen varit förutsatt.

Herrar *Olsson* i Kullenbergstorp och *Wohlin* hava avgivit ett särskilt principutlåtande, däri de bland annat anført: Tillämnade förändringar i den allmänna nyttjanderättslagen borde först utarbetas samt föreläggas statsmakterna, innan man toge spörsmålet om friköpningslagstiftningen under detaljerad omprövning. Ändamålsenligast syntes vara, att låta friköpningsrätt inträda vid utgången av den arrendetid, som löpte, då friköpningslagen trädde i kraft, men dessförinnan hava genom införandet av en arrendelagstiftning för bolagsarrendatorer även i mellersta och södra delarna av landet i huvudsaklig överensstämmelse med den norrländska arrendelagen och alltså med viss längre minimiarrendetid förebyggt möjligheten, att arrendatorerna i dessa delar av landet ställdes inför valet av friköpning eller fortsatt arrende redan efter kort tid och möjligen under mindre gynnsamma konjunkturen på jordbrukets område. En sådan anordning kunde visserligen icke förordas med avseende å arrendatorer under enskilda gods, men detta förhållande spelade så till vida en mindre roll, som friköpningsrätten för arrendatorer av jord, tillhörig enskilda personer, som icke vore s. k. skogsspekulanter, redan av helt andra skäl måste vida starkare begränsas än friköpningsrätten för arrendatorer av jord,

tillhörig bolag, ekonomiska föreningar och skogsspekulanter. Såsom allmänna grundsatser för en blivande friköpningslag ville reservanterna framhålla, att friköpningsrätten borde, såsom redan antytts, till huvudsaklig del gälla nyttjanderättshavare å jord, tillhörig aktiebolag, förening för ekonomisk verksamhet samt enskild person, vilken uppenbarligen besuttede fastigheten huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen och icke vore mantalsskriven å fastigheten eller å fastighet, som vore i sambruk med densamma. Det kunde emellertid icke förordas, att alla arrendatorer av sådan jord skulle komma i åtnjutande av en friköpningslags förmåner. Nyttjanderättshavare, vilka icke inbegrepes i den särskilda arrendelagstiftningen för arrendatorer på bolagsjord, kunde givetvis än mindre tillerkännas någon friköpningsrätt. Bland alla de nyttjanderättshavare, som komme att tryggas i sin ställning genom arrendelagstiftningen, funnes säkerligen ett visst antal, vilkas fastigheter vore så belägna med hänsyn till bolagens mera sammanhängande och viktigare skogskomplex, att de måste åtnöjas med den särskilda arrendelagstiftningen och icke heller kunde tilldelas friköpningsrätt. Vid friköpningslagstiftningens utformning måste nämligen stor hänsyn tagas till att den bestående jordfördelningen icke skadades till allvarligt men för skogsdriftens rationella bedrivande. Slutligen måste de skogsbesittande bolagen jämväl tillerkännas rätt att behålla ett lämpligt antal på lämpliga platser belägna arrendeställen för sina skogsförvaltare och andra nödiga tjänstemän. Med avseende å nyttjanderättshavare å enskild jord måste friköpningslagstiftningen än starkare begränsas. Lagstiftningen kunde endast komma i fråga med avseende å utgårdar, strögods samt andra från huvudegendomarna mera avskilt liggande arrendegårdar och förutvarande torp, vilkas ekonomiska sammanhang med huvudgårdarna praktiskt taget upphört vid tidpunkten för friköpningslagstiftningens ikraftträdande. Arrendegårdar och torp, varifrån arbetsprestationer utgjordes till huvudgården, kunde i anslutning till denna uppfattning icke komma i fråga för friköpning. Ej heller kunde friköpningsrätt utsträckas till sådana nyttjanderättsområden, vilka hade ett sådant läge på marken, att deras frånskiljande från huvudegendomen skulle medföra olägenhet eller intrång för densnas jordbruk eller skogsbruk. Såväl då fråga vore om nyttjanderättshavare under bolag, ekonomiska föreningar och skogsspekulanter, som då det gällde nyttjanderättshavare å enskild jord borde som princip uppställas, att friköpningsrätt skulle medgivas, endast för såvitt vederbörande nyttjanderättshavare antingen själv brukat fastigheten under en viss, väl avvägd minimitid eller ock övertagit fastigheten från närskylda i rätt uppåtstigande led eller syskons avkomling, och fastigheten sålunda varit under en viss sådan minimitid arrenderad och brukad av samma släkt. En viktig principfråga vore frågan om det värde, efter vilket lösen skulle utgå. Efter övervägande av de motsatta synpunkter, som här framställde sig, hade reservanterna kommit till den uppfattningen, att fastigheterna i fråga borde kunna avlösas efter samma grunder som vid hypoteksföreningarnas nuvarande värderingar, då fråga vore om sökt hypotekslån. Givetvis borde de friköpta områdena överföras till arrendatorerna med äganderätt. Vidare ville reservanterna erinra, att lagstiftningen borde hava en viss begränsad giltighetstid, d. v. s. friköpning skulle endast kunna äga rum vid tidpunkterna för utlöpande arrendeperioder under en viss, till sin längd fixerad tidrymd från friköpningslagens ikraftträdande. Reservanterna hade tänkt sig denna tidrymd kunna komma att bestämmas till två eller högst tre årtionden. Slutligen torde betonas, att bestämmandet av de nyttjanderättsområden, vilka skulle kunna friköpas, icke kunde överlämnas åt mer eller mindre lösligt sammansatta samt för jordbruksförhållanden och skogsindustriella synpunkter främmande kommissioner eller därmed närsläktade organ. Därest den s. k. jordstyckningskommissionens förslag till läns-

ägodelningsrätter i oförändrad form eller med acceptabla modifikationer framdeles skulle komma att förverkligas, syntes dessa länsägodelningsrätter lämpligast även för den uppgift, varom nu vore fråga. Blev sådana ägodelningsrätter icke inrättade, så måste avlöningsnämnderna sammansättas efter liknande grundsatser som förenämnda länsägodelningsrätter. Självfallet vore, att de ifrågavarande nämndernas beslut borde kunna överklagas hos vederbörande underrätt samt att klagorätt borde medgivas till högre domstolsinstanser upp till högsta domstolen, även med avseende å de värderingar, som skulle ligga till grund för avlösningssummornas fastställande.

Över jordkommissionens betänkande hava yttranden avgivits av samtliga länsstyrelser utom länsstyrelsen i Blekinge län ävensom lantbruksstyrelsen. Länsstyrelserna i Södermanlands, Östergötlands, Gotlands, Västmanlands, Gävleborgs och Jämtlands län hava därvid fogat infortrade yttranden från respektive läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott samt länsstyrelsen i Jönköpings län åberopat yttranden från dels landstinget dels ock hushållningssällskapets förvaltningsutskott inom länet.

Yttranden
över jordkom-
missionens
förslag.

Av dessa myndigheter har endast länsstyrelsen i Skaraborgs län förklarat sig icke hava något att erinra mot principuttalandet. Övriga myndigheter hava ställt sig avvisande däremot, därvid särskilt framhållits, att det ej förefunnes något behov av en friköpningslag, samt att den ifrågasatta lagstiftningen skulle innebära ett alltför starkt ingrepp i äganderätten och medföra betänkliga konsekvenser av olika slag.

Utskottet, som rörande yttrandenas närmare innehåll hänvisar till sitt fjolårsutlåtande i ämnet, s. 16—22, vill här endast återgiva följande ur *lantbruksstyrelsens* yttrande hämtade uttalanden.

»Överförandet av ett allt större antal smärre arrendejordbruk till självägande jordbruk måste i regel betraktas såsom en ur samhällelig synpunkt gynnsam och önskvärd utveckling. Ej sällan lärers på denna väg den så kallade egna-hemsfrågan, i den mån den avser bildande av självständiga jordbruksfastigheter, lättare och på ett mera ändamålsenligt sätt föras mot sin lösning än genom styckande och bebyggande av större, med för sin dittillsvarande storlek avpassade åbyggnader försedda egendomar. Erfarenheten har också givit vid handen, att en naturlig frigörelseprocess fortgått och alltjämt i stor utsträckning fortgår, varigenom torpställen och mindre arrendejordbruk överföras till självständiga jordbruksenheter. Detta har hittills skett frivilligt och under vedertagna former. Å andra sidan är det givetvis icke uteslutet, att förhållandena kunna komma att gestalta sig så, att en lag om avlösning av osjälvständiga jordbruk kan finnas ofrånkomlig. En sådan situation är, om ock givetvis tänkbar, dock knappast att räkna med inom den närmaste framtiden. Förhållandet lär vara det, att ett mycket stort antal torplägenheter och mindre arrendeställen under bruk och herrgårdar äro till salu, om blott ett i förhållande till det verkliga värdet något så när rimligt pris kan erhållas vid försäljningen.

En övergång för de ännu tämligen talrika mindre arrendatorerna av olika typer till den självägande jordbrukarklassen är, om den sker på ett lugnt, försiktigt och rationellt sätt och utan åsidosättande av någons berättigade intressen, givetvis ur samhällelig synpunkt önskelig. Särskilt är ju detta förhållandet, då jordbruket i fråga under lång tid, måhända generationer, innehafts på arrende av samma släkt. När så är fallet, synes ju rättsmedvetandet kräva, att den förbättring, som fastigheten undergått och som med säkerhet kan styr-

kas hava sin grund i arrendatorernas åtgöranden, ej utan vidare kommer ägaren utan arrendatorn till godo efter rimliga grunder. Genom en lämplig ändring i arrendelagen lära emellertid skäligen krav härutinnan kunna bli tillgodosedda, vadan man ej av detta skäl nödgas tillgripa en avlösningslag. Särskilt gäller detta i fråga om arrende av jord, som tillhör annan än bolag eller förening för ekonomisk verksamhet. I detta sammanhang bör man ej heller förbise eller glömma, att arrendeförhållandet i fall, varom nyss nämndes, ej sällan, kanske i regel, tillförsäkrar arrendatorn ett stundom betydelsefullt stöd från jordägarens sida — ekonomiskt eller i annan form — och att säkerligen mången arrendator i själva verket har en ekonomiskt fördelaktigare och lugnare tillvaro i denna sin egenskap, än han skulle åtnjuta, därest han vore sin egen. Och med hänsyn härtill ligger det givetvis en viss fara i att genom särskilda föranstaltningar så att säga locka jordbrukare i arrendatorsställning att giva efter för den nog så förklarliga och naturliga önskan att bli sin egen och därmed påtaga sig större risker, än han måhända förmår bära.

Häremot kan erinras, att staten vid avlösningen beräknas skola så ordna den ekonomiska sidan, att riskerna för den nya självägande jordbrukaren bli de minsta möjliga. Det synes dock ej uteslutet, att statens bistånd borde kunna lämnas i ej mindre utsträckning även vid uppkomst av självständiga jordbruk på andra mera naturliga vägar än avlösningsvägen. Och då bortföle detta skäl för anlitaandet av den senare vägen.

I fråga om arrenden under bolag och föreningar för ekonomisk verksamhet ligger saken dock enligt lantbruksstyrelsens förmenande något annorlunda till. Erfarenheten, ej minst från senare tid, har givit vid handen, att här en del missförhållanden torde förefinnas, vilkas botande måhända kräver statens melankomst. Om också även härvidlag mycket torde vara att vinna genom lämplig ändring av gällande arrendelag, så håller lantbruksstyrelsen — utan att nu vilja taga slutgiltig ställning till denna fråga — dock före, att en närmare förutsättningslös utredning av denna fråga kan komma att giva vid handen, att det allmännas ej mindre än ifrågavarande arrendatorsklass väl kräver, att staten på ett eller annat sätt medverkar till sådana arrendejordbruks frigörande.»

Motiveringen till motionerna år 1924.

I motiveringen till motionerna vid 1924 års riksdag anfördes bl. a. följande:

Beträffande den mark, som bör avstås, torde, i huvudsaklig överensstämmelse med vad jordkommissionen föreslagit, böra gälla, bl. a.

att till jordbruket i huvudsak lägges den inägojord, som brukas till detsamma, jämte åbyggnader, dock att däri ej behöves eller bör ingå slättermyr eller kärräng, som i anseende till läge eller beskaffenhet är av mindre värde;

att till jordbruket ock skall läggas den å huvudfastigheten befintliga odlingsmark, som lämpligen kan förenas med densamma och ej bättre behövs för annat jordbruk;

att så stort område skogsmark bör tilldelas, att det redan vid avlösningen är tillräckligt för jordbrukets husbehovsvirke, dock med rätt för jordägaren att minska skogsarealen, därest han förklarar sig villig att tillhandahålla jordbruket tillräckligt med virke, intill dess det tilldelade skogsområdet kan fylla det nödiga virkesbehovet;

att, därest med hänsyn till ortsförhållandena, jordbrukets bärkraft eller huvudfastighetens intresse uppenbarligen är lämpligare, att med jordbruket förenas rätt för all framtid att å tjänlig plats å huvudfastighetens behållna skogsmark helt eller delvis taga det erforderliga skogsfånget, sådan servitutsrätt må kunna i stället för marktilldelning tilläggas jordbruket;

att till jordbruket ock bör läggas bete för de kreatur, som kunna vinterfödas å detsamma, i den mån sådant bete på grund av ortens förhållanden anses vara omistligt; samt

att, därest jordbruket avskiljes genom hemmansklyvning, bör till detsamma läggas den fiskerätt, som enligt lag bör tillkomma den utstyckade fastigheten, och att, därest det avlösta jordbruket före avlösningen ägt tillgång till fiske inom huvudfastighetens gränser liggande vatten, dylik förmån skall tillerkännas jämväl det avlösta jordbruket.

Givet är, att staten bör lämna sin medverkan vid avlösningen. I vissa fall är det måhända tillräckligt, att denna medverkan lämnas genom juridisk hjälp och genom öppnande av lånemöjligheter. Där sådant erfordras för förverkligande av det med lagstiftningen avsedda ändamålet, läser emellertid staten böra vara beredd att själv övertaga fastigheten för att sedan överlämna den till vederbörande arrendator.

Vad själva förfarandet angår, bör detta göras så enkelt och snabbt som möjligt. Kostnaderna för det allmänna och för de enskilda böra hållas nere. Huru ett förfarande bör anordnas för att tillgodose dessa önskemål, bör bli föremål för närmare övervägande. Jordkommissionen erinrar, såsom synes med fog, att ett enhetligt förfarande bör eftersträvas för tvångsavlösning av arrendebbruk, av jord för nya jordbruk samt av tomtmark, det sista särskilt med hänsyn till ensittarlagen.

Till motivering av sin avstyrkande hemställan rörande yrkandet i de ifrågasvarande motionerna anförde utskottet följande:

Ur såväl nationalekonomiska som sociala synpunkter måste det anses i stort sett vara en synnerligen önskvärd utveckling, att de självägande jordbrukarnas antal ökas genom att arrendatorer och andra brukare av annans jord med äganderätt förvärva de områden, som de nyttja. Huru de bestämmelser, som reglera arrendeförhållandet, än utformas, torde detta ändock på grund av sin egen natur aldrig för arrendatorn kunna medföra samma trygga och oberoende ställning, som äganderätten till jorden skänker. Härav blir ock en följd, att hos en arrendator mera sällan är till finnandes den omsorg om jordbruket och det intresse för jordens förbättrande i olika avseenden, som merendels utmärker den självägande jordbrukaren.

Enligt vad erfarenheten givit vid handen, har ock under årens lopp i ej ringa utsträckning fortgått en naturlig frigörelseprocess, varigenom arrendegårdar och torp, vilkas belägenhet ej därför utgjort hinder, efter hand överförts till självständiga jordbruksenheter. Att dylika friköp icke tagit än större omfattning, synes åtminstone till en del hava berott på de svårigheter, som mött för mången arrendator vid köpets finansiering. Kunde i detta avseende lättnader på ett eller annat sätt beredas arrendatorerna, skulle friköpen av arrendegårdar och torp med all sannolikhet bli va än talrikare. Vid sådana köp kunna vanliga egnahemslån enligt gällande bestämmelser endast tillhandahållas i begränsad omfattning. En utvidgning av egnahemslånerörelsen i detta avseende likasom andra statliga åtgärder till underlättande av överföringar på frivillighetens väg av arrendejordbruk till självägare skulle tvivelsutan verka i hög grad stimulerande i friköpshänseende. En reformerad skifteslagstiftning kan härvid i sin mån antagas komma att befördra försäljningar av frånstyckade arrendejordbruk. Inför spörsmålet, huruvida staten härutöver bör, såsom jordkommissionen och motionärerna förordat, genom tvångsåtgärder befördra arrendejordbrukens övergång till respektive arrendatorer, kan man åter enligt utskottets mening hava anledning till betänksamhet.

Utskottets
yttrande
år 1924.

Att, där ett viktigt statsintresse det fordrar, den enskilde jordägaren bör vara skyldig att mot ersättning avstå sin jord, är en i vår rätt redan erkänd grundsats. Ett sådant ingrepp i den enskildes äganderätt, som ett expropriationsförfarande givetvis innebär, synes emellertid icke böra ifrågakomma, därest det icke uppbäres av ett så starkt behov, att dettas tillgodoseende uppväger de menliga följderna av ingreppet. Kan det förväntas, att behovet på frivillighetens väg varder i huvudsak tillgodosett, lära dylika tvångsbestämmelser ej böra tillgripas.

Den ifrågasatta lagstiftningen är avsedd att omfatta alla arrendejordbruk, varå den av jordkommissionen och motionärerna föreslagna sociala arrendelagstiftningen skulle äga tillämpning. Avlösningen skulle sålunda omfatta alla bolag, ekonomiska föreningar och s. k. skogsspekulanter tillhöriga fastigheter, därå finnes odlad jord till ytvidd av 2—25 hektar, ävensom andra enskilda personer och fideikommiss tillhöriga, under huvudgård lydande hemman, hemmansdelar, torp och andra jordbrukslägenheter av angiven storlek. Det är således ett friköpningsverk av betydande dimensioner, som här ifrågasättes. Enligt kommissionens egna beräkningar skulle avlösningen efter kortare eller längre tid kunna komma att omfatta mera än 30,000 arrendejordbruk. Då finansieringen av denna avlösning i väsentlig mån skulle ske genom statens mellankomst, ligger det i öppen dag, vilken påfrestning härigenom skulle åsamkas statskassan. Någon beräkning av de anslag, som från statens sida härför skulle erfordras, eller plan för finansiering i övrigt har ej av jordkommissionen eller motionärerna lämnats. Det läser emellertid kunna anses för visst, att redan av statsfinansiella skäl en ej ringa begränsning av det tänkta friköpningsverkets omfattning bleve erforderlig.

Att alla ifrågavarande brukare förhjälpas att bliva självägare, läser ur allmän synpunkt ej heller vara önskvärt. Det torde icke böra förbises, att många arrendator icke torde äga förutsättningar att utan det stöd, han såsom arrendator ofta nog kunnat påräkna från jordägarens sida, göra det egna jordbruket ekonomiskt bärande. Såsom av flera myndigheter framhållits, torde sålunda en viss fara förefinnas, att genom en friköpning av sådan omfattning och med så ringa garantier för vederbörande förvärvares lämplighet såsom självägande jordbrukare, som det föreliggande förslaget innebär, det skulle endels skapas en klass ekonomiskt svaga småbrukare, vilka för sin fortsatta existens vore hänvisade att lita till statsmakternas hjälpande omsorg. Givetvis måste här ett naturligt urval äga rum.

Även i ett annat hänseende torde en begränsning av den ifrågasatta avlösningen av arrendejordbruk vara erforderlig. Att jordkomplex med en mångfald ständigt utarrenderade gårdar icke ur social synpunkt är någon önskvärd företeelse, därom torde meningsskiljaktigheter näppeligen råda. Ett avlösande av dessa mindre arrendegårdar i avsikt att öka de självägande böndernas antal synes utskottet vara en åtgärd, som för det allmänna merendels måste framstå såsom gagnelig. Annorlunda kan det däremot te sig ur vederbörande jordägarers synpunkt. Medan somliga brukningsenheter utgöra naturliga styckningsobjekt, vilkas fränskiljande från huvudegendomen icke kan medföra olägenhet

eller intrång för dennas vare sig jord- eller skogsbruk, ställer sig åter frågan om friköpning helt annorlunda i fråga om arrendegårdar och torp, från vilka väsentliga arbetsprestationer utgöras till huvudgården eller vilkas friköpning på grund av deras läge i förhållande till huvudfastigheten eller av andra orsaker skulle vara ägnad att medföra avsevärt men vid nyttjandet av denna.

Att emellertid för närvarande hos jordägarna skulle förefinnas någon mera allmän obenägenhet mot frivilliga försäljningar av sådana arrendejordbruk, som icke av en eller annan anledning äro för det av dem drivna jord- eller skogsbruket svärmistliga, därom är utskottet icke övertygat. Anledning synes tvärtom vara att antaga, att, sedan den undersökning, som ligger till grund för jordkommissionens betänkande, år 1920 verkställdes, det inträtt en bestämd förskjutning i hithörande förhållande. I flertalet av yttrandena över kommissionens förslag har sålunda vitsordats, att utbud av torpställen och mindre arrendegårdar i stor utsträckning föreligga från bolags och enskilda jordägares sida.

Visserligen torde det härvidlag kunna anmärkas, att en av den ifrågavarande lagstiftningens viktigaste uppgifter är att öppna möjlighet för en arrendator att förvärva just det område, som han själv och kanske före honom hans släkt under avsevärd tidrymd brukat och vid vilket han med traditionens band är varmt fästad, samt att sådan möjlighet törhända ej alltid förefinnes utan det maktmedel, som den nu ifrågasatta lagstiftningen är avsedd att bereda. Härutinnan vill utskottet emellertid erinra, att utskottet i annat med nr 36 betecknat utlåtande hemställt om en särskild, i åtskilliga avseenden för just ifrågavarande brukare gynnsammare arrendelagstiftning, vilken — förutom att den är ägnad att skänka större trygghet för och även i övrigt bättre tillgodose vederbörande brukares intressen — jämväl lärer kunna förväntas skola indirekt hava till följd, att jordägarna mindre än hittills komma att ställa sig avvisande mot vederbörande brukares önskningsar att få lösa de av dem arrenderade fastigheterna. Då denna arrendelagstiftning således i sina verkningar kan väntas befördra det med den nu ifrågasatta lagstiftningen om tvångsavlösning avsedda syftet med den arrenderade jordens övergång till vederbörande arrendatorer, synes det utskottet föreligga fullgoda skäl för att verkningarna av den emotsedda arrendelagstiftningen avvaktas, innan ytterligare lagstiftningsåtgärder för det ifrågavarande syftet av statsmakterna vidtagas.

Utskottet vill därjämte erinra, att den av jordkommissionen och motionärerna förordade lagstiftningen om tvångsavlösning av arrendejordbruk, såsom flera myndigheter i sina yttranden utförligt belyst, icke kan undgå att skapa stor osäkerhet och olust hos de av lagstiftningen berörda jordägarna, vilket särskilt under nu rådande tryckta konjunkturen kan vara ägnat att medföra skada för jordbruksnäringen. Att även fastighetskrediten därav kan röna menlig inverkan, torde kunna anses för visst. Även av dessa skäl synes utskottet anledning föreligga, att riksdagen icke nu hos Kungl. Maj:t påkallar förslag till lagstiftning om tvångsavlösning av arrendejordbruk i enlighet med motionärernas hemställan.

Till utskottets hemställan voro emellertid fogade reservationer dels av sex ledamöter, vilka å angivna skäl hemställde, att riksdagen ville anhålla, att

Kungl. Maj:t måtte skyndsamt för riksdagen framlägga förslag till lag om avlösning av arrendejordbruk, dels ock av ytterligare en ledamot utan angivet yrkande.

Vid ärendets behandling i kamrarna bifölls utskottets hemställan: i första kammaren med 65 röster mot 35 och i andra kammaren med 82 röster mot 77. Minoritetsrösterna tillföll framställda yrkanden om bifall till ovan först nämnda reservation.

Motiveringen till nu förevarande motioner.

Till stöd för de i nu förevarande motioner gjorda hemställandena har i den av herr Lindhagen avgivna motionen åberopats motiveringen till dels motionen I:162 (s. 23—27) vid innevarande års riksdag och dels jordkommissionens och norrlandskommitténs betänkanden i nu förevarande del, varförutom till belysning av spörsmålet åberopats det av herr Lindhagen till jordkommissionens betänkande fogade utkastet till en lagstiftning i ämnet.

Åbokommitténs betänkanden.

I skrivelse till Kungl. Maj:t hemställde 1912 års riksdag, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om utredning rörande antalet och beskaffenheten av de å rekognitionsskogshemman befintliga lägenheter jämte de villkor, på vilka dessa innehades, ävensom i vad mån och på vad sätt innehavarna av dylika lägenheter kunde tryggas i besittningsrätten, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill denna utredning kunde föranleda.

I anledning härav uppdrög Kungl. Maj:t den 29 augusti 1913 åt särskilda kommitterade att dels verkställa utredning rörande antalet och beskaffenheten av de å s. k. rekognitionsskogshemman samt å under bruk skatteköpta hemman befintliga lägenheter jämte de villkor, på vilka dessa innehades, ävensom i vad mån och på vad sätt innehavarna av dylika lägenheter kunde tryggas i besittningsrätten till desamma, dels ock, därest utredningen skulle giva vid handen, att beträffande lägenhetsinnehavare, som frånvunnits sin besittningsrätt, billighetsskäl i särskilda fall syntes böra föranleda ytterligare åtgärder från statens sida, därom hos Kungl. Maj:t göra anmälan.

Den sålunda tillsatta kommittén (*den s. k. åbokommittén*) avgav sedermera den 1 juni 1918 förslag till lag om åborätt till under bruk skatteköpta hemman och lägenheter, den 25 augusti 1919 utredning angående de särskilda rekognitionsskogarna och förslag till lag om upplåtelse genom expropriation av åborätt till vissa lägenheter å rekognitionsskogshemman m. m. samt den 17 augusti 1920 utredning angående under bruk skatteköpta hemman och lägenheter ävensom särskild skrivelse angående frågan, huruvida billighetsskäl kunde beträffande sistnämnda hemman och lägenheter anses böra föranleda ytterligare åtgärder från statens sida.

Under bruk skatteköpta hemman och lägenheter.

Från kommitténs utredningar och förslag, såvitt desamma till en början hänföra sig till de *under bruk skatteköpta hemman och lägenheter*, må här återgivas följande:

Redan tidigt var bergshanteringen, av vilken kronan erhöll betydande inkomster och viktiga förnödenheter, föremål för understöd från kronans sida medelst skogsanslag ävensom genom upplåtelser av hemman och lägenheter med bofast befolkning. Sistnämnda upplåtelser avsågo måhända huvudsakligen att befordra råvarornas bearbetning och förädling. Under 1600-talet började kronans behov av kontanta medel nödvändiggöra försäljningar av kronohemman till skatte. Vid dessa försäljningar skulle väl i allmänhet de, som dittills besutit och försvarligen hävdad hemmanen, vara närmast till skatterättighetens inlösen. På grund av sin i ekonomiskt hänseende starkare ställning fingo emellertid bruksägarna en faktisk företrädesrätt till dylik inlösen beträffande de till bruken anslagna hemman och lägenheter, och denna företrädesrätt blev sedermera jämväl av lagstiftningen bekräftad. I en förordning av den 14 september 1723 angående kronohemmans försäljning till skatte stadgades sålunda, att i orter, där ädlare verk eller manufakturverk vore inrättade, skulle skatteförsäljning icke få äga rum, innan bergskollegium prövat och genom resolution förklarat, huruvida vederbörande hemman nödvändigt behövdes för upprätthållande eller förkovran av något bergverk. Denna bestämmelse tolkades, såsom hade berörda verk härigenom tillagts en uteslutande rätt till skatteköp av hemman, som bergskollegium ansågo omistliga för verken. Genom kungligt brev den 16 augusti 1731 förklarades därefter uttryckligen, att bruken skulle, i viss ordning sinsemellan, äga företrädesrätt att skatteköpa kronohemman, när det lände bruken till styrka genom skog, dagsverken och annan betjäning. Denna företrädesrätt fastslogs sedermera i olika författningar. Köpeskillingen skulle ursprungligen fastställas genom värdering, men bestämdes genom kungligt brev den 10 oktober 1797 till att motsvara 10 års räntor av hemmanet. — Efter ovannämnda brev av år 1731 började allmänt i skattebrevens intagas förbehåll, att hemmanen skulle vara oskiljaktiga från de bruk, till vilkas understöd försäljningen ägt rum. Någon påföljd för uraktlåtenhet att ställa sig förbehållet till efterrättelse fanns ej stadgad. Genom ett den 11 december 1766 utfärdat förbud mot flyttning av smiden och hammarskatt föreskrevs emellertid, att, då något bruk nedlades, de under bruket skatteköpta hemman skulle hemfalla till kronan eller bördeman, dock att i förra fallet åbon skulle bibehållas vid sin lösningsrätt mot köpeskillingens erläggande till kronan. Sedermera utfärdades bestämmelser därom, att, därest före brukets nedläggande antingen åbo förvärvat skattemannarätt till hemman från bruksägaren eller denne från åbon förvärvat åborätt till hemman, i förra fallet åbon och i senare fallet bruksägaren skulle bibehållas vid skattemannarätten till hemmanet.

Bland de under bruken skatteköpta hemman och lägenheter funnos vid tiden för skatteköpen i viss utsträckning sådana, vilka innehades av åbor under ärftlig besittningsrätt; dessa hemman kallades stubbe och röjselrättshemman. Berörda åbors rätt kunde icke rubbas genom skatteköpet. Ett annat förhållande ägde rum beträffande de åbor, som vid tiden för skatteköpen icke ägde dylik besittningsrätt till sina hemman. De blevo likställda med vanliga lantbor eller arrendatorer å skattehemman. Häri inträdde emellertid en ändring genom ovan åberopade 1731 års brev. Genom detta tillförsäkrades nämligen i allmän-

het åbor å under bruk skatteköpta hemman att sitta odrivna därå. Inneböörden av denna bestämmelse har varit omtvistad, men lärer med densamma hava avsetts att tillförsäkra åborna en ärftlig eller stadgad besittningsrätt. Emellertid hade bestämmelsen ej retroaktiv kraft, utan gällde allenast beträffande skatteköp, som därefter ägde rum. Beträffande beskaffenheten av berörda ärftlighet eller om arvsordningen funnos inga särskilda bestämmelser. Först genom ett kungligt brev den 3 februari 1855 fastslogos reglerna för succession i åborätt beträffande ifrågavarande hemman.

Överlåtelse av åborätt till nämnda hemman har sedan gammalt ägt rum, och meddelades därom särskilda bestämmelser i kungörelse den 24 maj 1878. Delning av åborätt har däremot ansetts kräva jordägarens samtycke. Vid åbo-stammens utslocknande tillföll åborätten bruksägaren. Uttrycklig bestämmelse härom meddelades dock först 1855, i sammanhang varmed stadgades, att, därest i dylikt fall bruket vore nedlagt, hemmanet skulle tillfalla kronan eller börde-man, med lösningsrätt i förstnämnda fall för åbon. Jämväl vid förverkande tillföll åborätten bruksägaren. I alla de fall, där besittningsrätten övergick till bruksägaren, uppgick den i skattemannan- eller äganderätten.

Några föreskrifter angående åbornas skyldigheter och rättigheter gent emot bruksägaren funnos ursprungligen icke. Det torde hava varit avsett, att åborna skulle till de nya jordägarna fullgöra samma skyldigheter, som de förut haft gent emot kronan, d. v. s. utgöra vanliga hemmansräntor. För bruksägaren var det givetvis ett intresse, att räntorna utgjordes i kolning, körslor och dagsverken för brukets behov. Härav uppkommo åtskilliga stridigheter. Genom brev den 22 september 1747 förklarades, att hemmanen icke finge belastas med flera dagsverken än som i jordeboken vore dem påförda, dock att bruksägaren skulle äga att efter överenskommelse med åborna förvandla hela räntan i kolning och körslor mot samma betalning, som skattebönder åtnjöte efter ortens markgång. Efter hand tillkommo flera föreskrifter i ifrågavarande hänseende, och sammanfattades desamma i en av kammar- och bergskollegierna den 30 januari 1824 utfärdad kungörelse. Åbon har full dispositionsrätt över hemmanet i den omfattning, det vid skatteköpet nyttjades för jordbruksändamål, ävensom rätt att nyodla, så vitt ej skog och betesmark därigenom skadas. Han skall väl hävda och bruka hemmanet och torde ej äga bortföra foder, gödsel eller dylikt. Beträffande husen torde bestämmelserna i byggningsbalkens kapitel 2 och 27 vara gällande. Såväl nybyggnads- som underhållsskyldighet åligger således åbon, men äger han för fullgörande härav taga virke från hemmanets skog. Äganderätten till alla laga hus tillkommer bruksägaren. Beträffande åbons rätt till skogen i övrigt hava olika meningar uttalats, men torde densamma vara inskränkt till husbehovet.¹ Detsamma torde gälla om rätten till mulbete. Någon jordlega, utöver hemmansräntan, har åbon ej varit skyldig att erlægga. Sedan grundskatterna avskrivits, har åbo icke att i någon form utgöra lega.

Antalet bruk, under vilka skatteköp ägt rum, är 164. Inalles hava 977 särskilda hemman, hemmansdelar eller lägenheter skatteköpts. Talrikast fö-

¹ Denna mening har godkänts av högsta domstolen i dom den 30 oktober 1922; se N. J. A. 1922: 476.

rekomma dessa fastigheter i mellersta Sverige. I Södermanlands län äro belägna 216, i Örebro län 133, i Värmlands län 130 o. s. v. Av berörda hemman hava 520 $\frac{1}{2}$ upplåtits till bruken, utan att sådana förhållanden förelegat, att det kan antagas, att åbor med erkänd åborätt funnits å dem. Å övriga 456 $\frac{1}{2}$ hemman funnos däremot vid tiden för skatteköpen åbor med sådan rätt, och utgjorde dessas antal 639. Till 76 $\frac{1}{4}$ av sistnämnda hemman hava åborna sedermera av bruksägaren förvärvat äganderätt. Å andra sidan har åborätten till 131 hemman och lägenheter på sätt, som kunnat utrönas, övergått till bruksägaren och således förenats med äganderätten. Beträffande 119 $\frac{1}{2}$ av dessa hemman hava åborna överlåtit sina rättigheter å bruksägaren. I fråga om övriga 11 $\frac{1}{2}$ har åborätten förverkats.

Å 37 hemman och hemmansdelar med tillhoppa 58 åbor äger åborätten fortfarande bestånd. Av dessa hemman äro 16 belägna i Södermanlands län, 10 $\frac{1}{2}$ i Gävleborgs län, 4 i Uppsala län o. s. v.

Beträffande 212 $\frac{1}{4}$ hemman har någon utredning, huru åborätten upphört, icke kunnat vinnas. Till de ojämförligt flesta lärer dock detta hava skett därigenom, att åborätten på ett eller annat sätt övergått till bruksägaren-jordägaren.

Flertalet — över 100 — av de bruk, till vilkas understöd skatteköpen ägt rum, hava numera nedlagts. Några bruksägare hava försålt sina skatteköpta brukshemman, därvid kronan i stor utsträckning uppträtt såsom köpare.

Under åberopande huvudsakligen av den i hithörande ämnen gällande lagstiftningens ålderdomliga och på många punkter till innebörden tvivelsamma beskaffenhet har kommittén framlagt *förslag till lag angående åborätt till under bruk skatteköpta hemman och lägenheter*. Det huvudsakliga innehållet av detta förslag är följande: Åborätt skall vid dödsfall tillfalla den i åbostammen, som enligt vissa angivna regler är närmast därtill berättigad. Avstår någon från åborätt, inträder den därtill närmast berättigade i åbostammen. Bröstarvinge, som tillträder åborätten, är skyldig att vid behov och i mån av fastighetens bärkraft bereda medarvingar nödigt underhåll, tills de kommit i ålder eller villkor, att de kunna försörja sig själva. Änka eller änking skall bibehållas vid besittningsrätten, så länge han eller hon lever ogift. Åborätt får överlätas men fordras därtill, såvitt ej fråga är om överlåtelse till bröstarvingar, som är närmast efter åbon till åboskapet berättigad, samtycke av jordägaren. Vid åbos konkurs skall åborätten hembjudas åt den till åboskapet närmast berättigade och, om han ej vill lösa till sig densamma, åt jordägaren; vill ej heller denne lösa, får åborätten överlätas till annan person, med vilken jordägaren skäligen kan nöjas. Då åborätten övergår till ny åbo eller till jordägaren, skall handling, varigenom nye åbon eller jordägaren vill styrka sin rätt, insändas till länsstyrelsen, som utfärdar kungörelse med föreläggande för den, som vill anställa klander, att inom viss tid anhängiggöra sin talan. Därest denna innebär påstående om förefintlig bättre rätt till åboskapet, skall den instämmas till och prövas av domstol. Är det däremot fråga om börsklandertalan, d. v. s. påstående om inträdande i åboskapet på grund av skyldskap med föregående åbo, skall talan

*Kommitténs
lagförslag.*

anhängiggöras hos och prövas av länsstyrelse. I avseende å nyttjandet av fastighet, som innehaves under åborätt, skall, där ej annorlunda avtalas mellan parterna eller redan bestående rättigheter därigenom kränkas, gälla, att åbon äger nyttja inägor utom odlingar och andra anläggningar, som verkställts av jordägaren eller för hans räkning, att åbon äger verkställa nyodling, om ej fastighetens skog eller betesmark därigenom skadas, att åbon äger till husbehov nyttja skog och mulbete å fastigheten och att jordägaren ej genom nyodling, skogsavverkning eller annorledes får vidtaga sådana åtgärder, att åbon lider intrång i sin nyttjanderätt. Åbon skall väl hävda jorden, vårda och underhålla byggnader och andra fastighetens tillhörigheter samt verkställa erforderliga nybyggnader. För undersökning i avseende å åbons fullgörande av sina skyldigheter i fråga om hävd och underhåll samt för bestämmande av nybyggnadsskyldighet skall hållas syn, beträffande vilken motsvarande bestämmelser i norrländska arrendelagen skola lända till efterrättelse. Åbon får ej bortföra gödsel eller stråfoder. I angivna fall skall åborätten vara förverkad, dock ej därest vad åbon låtit komma sig till last är av allenast ringa betydelse. Anspråk å åborätt, som uppkommit före lagens ikraftträdande, skall väckas inom 10 år från nämnda tidpunkt, vid äventyr att rätten till talan eljest förloras. Åbo eller, där jordägande- och åborätten förenats i samma hand, jordägaren skall äga att hos länsstyrelsen söka stadfästelse i sin rätt, i vilket fall kungörelse skall utfärdas och åbon därefter, så framt ej klander anmäles inom natt och år från kungörelsens uppläsande, vara fri från sådant klander.

*Yttranden
över berörda
förslag.*

Genom remiss den 15 juni 1918 anbefalldes Kungl. Maj:t kammarkollegium att efter vederbörande länsstyrelsers hörande och sedan järnkontoret samt Sveriges åboförbund lämnats tillfälle att yttra sig avgiva utlåtande över kommitténs ifrågavarande förslag.

Från *länsstyrelsernas* sida framställdes icke några väsentliga erinringar mot förslaget. Emellertid må anmärkas, att *länsstyrelsen i Kopparbergs län* i sitt utlåtande framhöll, att man borde genom lagstiftningen söka uppnå sådan ställning, att åborätten förvandlades till äganderätt genom friköp under lämpliga former.

Järnkontoret framställde åtskilliga anmärkningar mot förslagens avfattning, men anförde dessförinnan bl. a. Det hade ur alla synpunkter varit önskvärt, att såsom ett huvudsyfte för kommittéuppdraget angivits att tillse, i vad mån och på vad sätt bestående åborätter å brukshemmanen kunde avvecklas genom förening av skatterätten och åborätten, vare sig hos jordägaren eller åbon. En sådan avveckling av det föråldrade åborättsinstitutet kunde utan tvivel jämförelsevis lätt komma till stånd, om från det allmännas sida gäves vissa impulser därtill. Avvecklingen skulle väl i regel ske därigenom, att jordägaren inlöste åborätten, då det oftast vore ekonomiskt uteslutet för åbon att reflektera på förvärv av skatterätten. Emellertid erbjöde sig i stor utsträckning den möjligheten till uppgörelse, att åbon erhöle full äganderätt till annan bruksägaren tillhörig fastighet, som ur jordbrukssynpunkt vore bättre och som låge på sådant sätt, att fara för kollision mellan de olika intressena vore mindre. Järnkontoret måste följaktligen ställa sig skeptiskt till tanken, att en lag-

stiftning av den föreslagna innebörden skulle länka utvecklingen å förevarande område i sådan riktning, som i stort sett vore för samhället nyttigast.

Sveriges åboförbund avgav ett längre yttrande, däri såsom slutomdöme uttalades, att kommittéförslaget vore i formellt avseende så underhaltigt och vad innehållet anginge präglad av en så ensidig tendens till bruksägarnas förmån, att det icke ens torde kunna läggas till grund för ett omarbetat förslag utan syntes böra helt kasseras. De till förbundet anslutna åborna undanbåde sig i varje fall bestämt en lag av förevarande eller liknande slag.

Kammarkollegium slutligen lämnade i sitt utlåtande en utförlig detaljkritik av förslaget.

Vid sistnämnda utlåtande voro fogade reservationer av, förutom andra, kammarrådet Klockhoff och generaldirektören Nehrman. Den förre förklarade sig anse, att kollegium bort uttala sig för önskvärdheten av en lagstiftning i syfte, att åbon tvångsvis och med understöd av statsmedel måtte kunna förvärva äganderätten till hemmanet eller någon del därav, därvid det system, som kommit till uttryck i lagen om avlösning av vissa frälseräntor den 8 november 1912, torde kunna i lämpliga delar tjäna till förebild. — Generaldirektören Nehrman ansåg, att kollegium bort uttala sig för önskvärdheten av en lagstiftning i syfte, att åbon skulle kunna vinna utbrytning av och med äganderätt förvärva så stor del av åbohemmanet, som svarade mot åborättens ekonomiska värde, eller, där sådant i särskilda fall befundes lämpligare, i utbyte mot åborätten undfå vederlag genom äganderätt till annan jordägarens fastighet eller del därav. Först i sammanhang med frågan om en lagstiftning i dylik riktning borde frågan om en sådan reglering av åborättsförhållandena, som förslaget avsåge, komma under lagstiftarens övervägande.

I detta sammanhang må till sist vidröras kommitténs förut omnämnda skrivelse till Kungl. Maj:t den 17 augusti 1920, däri kommittén upptog frågan, huruvida billighetsskäl kunde beträffande under bruk skatteköpta hemman och lägenheter anses böra föranleda ytterligare åtgärder från statens sida. I denna skrivelse påpekade kommittén, att genom särskilda kungörelser den 17 juni 1916 och den 26 september 1918 beretts tillfälle för obemedlad eller mindre bemedlad åbo att erhålla rättshjälp vid tvister angående åborätt och vad därmed stode i samband. Ytterligare åtgärder ansåge sig kommittén icke böra förorda, då staten här icke gjort sig skyldig till någon uraktlåtenhet i fråga om tryggandet av åbornas rätt.

Kommitténs uttalande angående billighetsåtgärder.

Beträffande *rekognitionsskogshemmanen* och den ställning, innehavarna av lägenheter å dessa intaga, må från kommitténs utredningar återgivas följande:

Rekognitionsskogshemman.

Såsom redan förut omnämnts, understöddes bergshanteringen tidigt från kronans sida. Till en början tillätos sålunda bruken att utan tillstånd slå under sig stora skogsområden på allmänningarna. Under 1600-talet började emellertid tillstånd därtill erfordras, varjämte viss avgift för skogarnas nyttjande pålades. Denna avgift, som bestämdes i förhållande till brukens tillverkning och allmänningarnas avkastning, kallades skogsören, rekognition eller rekognitionss-

Kommitténs utredning.

avgift. Från avgifts erläggande fritogos silver- och kopparverken (de s. k. ädlare verken) ävensom järngruvorna. Skogsörenas införande nödvändiggjorde ett bestämmande av de upplåtna skogarnas storlek och beskaffenhet. I skogsordningen den 19 december 1683 föreskrevs också, att byarnas rågångar skulle prövas och varje by tilldelas så stort utrymme och så mycket skog, som erfordrades för »fullsätte» hemman. Vad som ej tillhörde någon enskild, socken eller härad vore kronans enskilda egendom och skulle användas för bergsbrukets behov.

I sammanhang härmed genomfördes även viss reglering av rätten till nybyggesanläggningar å de till bruken anslagna skogarna. Enligt skogsordningen den 22 mars 1647 skulle sålunda å lands-, härads- och sockenallmänningar rannsakas angående torp och backstugor och undersökas, med vad rätt de upptagits. Innehade de icke så mycket åker och äng, att de kunde göra skäl för $\frac{1}{4}$ hemman, skulle de dömas bort och utrivras. Hade någon byggt utan tillstånd, skulle han avträda torpet. Nya torp finge ej byggas utan tillstånd. I brev till landshövdingarna den 25 maj 1696 förklarades, att alla på allmänningarna i bergslagen och där bruk vore belägna upptagna oskattlagda torp eller nybyggen genast skulle utrivras, dock att bruksägare, som innehade en allmänning mot skogsören, skulle äga antingen bibehålla dem till kolarstugor eller uttriva dem. Vid upplåtelse av allmänningarna gjordes i regel intet uttalande om därå liggande hemman eller lägenheter. Därest dessa redan voro skattlagda, kunde de givetvis icke, även om de voro av krono natur, inefattas under upplåtelsen. I sistnämnda fall voro de i regel av stubbe- och röjsekräfts natur och innehades då under ärftlig besittningsrätt. Över de oskattlagda torpen erhöles däremot bruksägarna en vidsträckt befogenhet. De ägde sålunda bestämma, att torpet helt enkelt skulle utrivras. Sådan utrivning kom givetvis merendels icke till stånd, då bruksägarna hade intresse av att äga tillgång till arbetskraft i skogarna. Bruksägarna ägde vidare bestämma angående upptagande av nya torp. Sådana kommo i stor utsträckning till stånd. Dessa kunde ej bliva av stubbe- eller röjsekräfts natur, men då torpen ofta kommit att under långa tider innehavas av medlemmar av samma släkter, synes understundom hos torpens innehavare den föreställningen vunnit insteg, att de ägde en verklig, ärftlig rätt till torpen. Denna föreställning torde nästan undantagslöst varit felaktig.

Sedan fråga upprepade gånger väckts om rekognitionsskogarnas försäljning till bruksägarna, genomdrevs beslut därom vid 1809 års riksdag. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 20 december 1809, däri ständerna anmälde sitt beslut, anfördes, att bruken på grund av de skedda upplåtelse vore ovillkorligen berättigade att få behålla så mycket skog, som för verkens drift tarvades, dock att de bruk, som hade egna skogar, ej skulle få undantaga dessa från det skogsbelopp, som vore behöfligt. Alla på skogarna för brukens räkning anlagda torp och odlingar, skattlagda eller ej, skulle anses oskiljaktigt tillhörande bruken, och bruksägaren skulle för varje sådant torp bekomma så mycket skog, som erfordrades till bränsle, byggnadstimmer och stängsel. Jordägare eller boställshavare, som hade rätt till mulbete, fiskevatten eller fåbodställen

på skogarna, med eller utan yxbörd, skulle bibehållas därvid och bruksägaren vid skattläggningen njuta avdrag därför. Odlingslägenheter, på vilka odlaren hade stubbe- och röjselrätt, skulle bibehållas och under bolbyarätt bekomma den för deras behov nödiga skogstillgången. Löseskillingen skulle uppgå till 6 års räntor. Rätten till skatteköp skulle till en början vara begränsad till 6 år.

I enlighet med detta beslut utfärdades kungörelsen den 8 februari 1811 angående användandet av de till bergverken och bruken upplåtta rekognitionsskogarna, däri gävos närmare bestämmelser angående reglering av skogarna och förfarandet i övrigt vid skatteköpen. Sålunda stadgades bl. a., att de för brukens räkning anlagda torp och odlingar, vilka skulle anses såsom oskiljaktigt tillhörande bruken, skulle bliva stommar för de nya hemman, som av skogsmarken skulle bildas. Det skulle ankomma på bruksägaren, vilken trakt eller del av skogen, han ville hava anslagen till varje torp eller odling. För varje hemman borde beräknas 1,200—3,000 tunnland skog, allt efter dens återväxt och markens beskaffenhet.

Frågan, huruvida lägenheter av stubbe- och röjselrätts natur funnes å skogsmarken, har vid de flesta skatteköpen utrönts sålunda, att genom länsstyrelsens förslag utfärdats kungörelse med föreläggande för dem, som ville framställa anspråk på stubbe- och röjselrätt, att anmäla sig hos länsstyrelsen, som därefter prövat dylika anspråk.

Enligt beslut vid 1823 års riksdag förklarades sedermera bruksägarna berättigade till skatteköp, oavsett om de anmält sig därtill inom 6 år från 1811 års kungörelse. Genom förordning den 22 december 1898 förklarades vidare, att vad i särskilda författningar stadgats därom, att hemmanen skulle vara oskiljaktiga från de bruk, varunder de lydde, skulle upphöra att gälla. Redan dessförinnan hade i ett flertal domar av högsta domstolen förklarats, att rekognitionsskogshemmans skiljande från bruken eller nedläggande av bruk, varunder de skatteköpts, icke medförde hemmanens återfallande till kronan.

Vid början av 1800-talet innehades 119 allmänningar, de flesta i mellersta Sverige, under sådana förhållanden, att en reglering enligt 1811 års kungörelse kunde ifrågakomma. Arealerna av dessa allmänningar voro mycket växlande. Den största innehades av Grovendals- och Fredriksbergsverken i Kopparbergs län. Den uppgick till omkring 60,000 har, därav efter regleringen för själva bruksrörelsen återstodo omkring 29,000 har. Den minsta, belägen i Östergötland, omfattade allenast omkring 4 har.

Av berörda 191 allmänningar blevo ett 20-tal av olika anledningar icke föremål för reglering eller skatteköp. Åtskilliga bruksägare avsade sig sålunda skogarna. En trakt, som icke blivit föremål för reglering, nyttjas fortfarande av vederbörande bruk.

Av de reglerade allmänningarna bildades 311 s. k. rekognitionsskogshemman. Härav äro 117 belägna i Örebro län, 73 i Kopparbergs län, 34 i Gävleborgs län o. s. v. Deras sammanlagda skattetal utgör 292 mantal. Hemmanens värden äro mycket växlande. I mellersta Sverige uppgå de i allmänhet ej till några ovanligt stora belopp. I Kopparbergs län samt Norrland äro

rekognitionsskogshemmanen däremot taxerade till högst betydande belopp. Tre av Ockelboverkens rekognitionsskog bildade hemman voro sålunda 1918 taxerade till sammanlagt 4,646,200 kronor. Sammanlagda taxeringsvärdet av ifrågavarande hemman utgjorde 1918 något över 45 miljoner kronor.

Å hemmanen hava vid skattläggningarna ingått 1,105 odlingslägenheter, därav 1,007 bebyggda. Dessa odlingslägenheter innehöllo tilhopa 1,318.87 har åker samt 9,875.99 har äng. Lägenheterna voro i regel icke av stubbe- och röjsekräts natur, och där så var fallet, har styrkts, att rätten till lägenheterna tillhörde bruksägaren. Ett 50-tal av ifrågavarande lägenheter hava sedermera utlagts till skog. Flera lägenheter hava avsöndrats och försålts samt utgöra nu självständiga fastigheter. Några hemman, som skattesålts till hyttelag, hava skiftats mellan delägarna i hyttelagen. De ojämförligt flesta odlingslägenheterna äro emellertid fortfarande förenade med de hemman, i vilka de vid skattläggningarna ingått. Ett 50-tal äro under respektive jordägares eget bruk. De flesta innehavas dock alltjämt av särskilda brukare på arrende. I regel äro arrendeavgifterna jämförelsevis små.

*Kommitténs
uttalande.*

I anslutning till sin utredning angående rekognitionsskogarna har kommittén anfört bl. a.: Vid kommitténs undersökningar hade icke anträffats något fall, i vilket framställt anspråk på stubbe- och röjsekräts underkänts, där det syntes sannolikt, att utgången med nutida bevisregler eller på grund av numera framdraget bevismaterial skulle blivit en annan, därest frågan nu varit aktuell. Bruksägarnas rätt till samtliga lägenheter å rekognitionsskogarna torde numera kunna betecknas såsom juridiskt oantastbar. Ej heller ur den materiella rättvisans synpunkt torde i stort sett mot brukens åtkomst av lägenheterna med fog kunna framställas någon anmärkning, låt vara att bruken förvärvat rekognitionsskogarna med därå befintliga lägenheter för ett i förhållande till deras nuvarande värde oerhört billigt pris. Om lägenhetsinnehavarna emellertid vid skogarnas försäljning tillförsäkrats en ärftlig besittningsrätt till sina lägenheter, borde detta för såväl lagstiftaren som skogarnas innehavare framstått som en ganska ringa olägenhet. Detta förefölle så mycket mera sannolikt, som rekognitionsskogarnas innehavare i stor utsträckning låtit samma släkter behålla torpen. En dylik lagstiftning hade haft så mycket större skäl för sig, som frågan om rätten till många av torpen var synnerligen tvivelaktig och torpinnehavarna i stor utsträckning trott sig äga en bättre rätt, än de verkligen hade. Sist berörda förhållande hade förorsakat många tvistigheter och framkallat mycket missnöje. Trots det att i allmänhet lång tid förflutit från det torparnas verkliga ställning borde även för dem själva blivit fullt klar, fortlevde i många fall alltjämt den misstro till rättfärdigheten i myndigheternas åtgöranden vid skogarnas reglering, som väl ytterst haft sin grund i de gamla torpsläkternas genom tradition bevarade övertygelse om verklig rätt till torpen. Starkast framträdde detta, där de gamla släkterna fortfarande brukade sina torp, ovissa huruvida de skulle få behålla dem även för framtiden. Här föreläge ett socialt ont, i vars skapande staten ej vore utan skuld och som staten därför borde sträva att gott-

göra. Å andra sidan förefunnes otvivelaktigt ett allmänt intresse, att ifrågasvarande lägenheter bevarades såsom egna hem.

I angivna syfte har kommittén framlagt sitt *förslag till lag om upplåtelse genom expropriation av åborätt till vissa lägenheter å rekognitionsskogshemman*. Detta går i huvudsak ut på att, därest bebyggd lägenhet å rekognitionsskogshemman, som skatteköpts enligt 1811 års kungörelse, brukas av den, som vid tiden för skatteköpet innehade densamma, eller släkting till denne eller av person, som för sin brukningsrätt kan åberopa fång från dylika innehavare, må, om Konungen prövar skäligt, åt brukaren genom expropriation upplåtas sådan ärftlig besittningsrätt, varom stadgas i den föreslagna lagen om åborätt till under bruk skatteköpta hemman eller lägenheter. Konungen skall bestämma, vilken omfattning expropriationen må erhålla. Beträffande expropriationsförfarandet skola i väsentliga delar bestämmelserna i allmänna expropriationslagen lända till efterrättelse. Om jordägaren det begär, skall det utbrutna området, som eljest skulle upplåtas med åborätt, exproprieras. Expropriationsersättningen skall förskjutas av statsmedel samt därefter återgäldas av åbon i vissa terminer under högst 40 år. Kan den, som medgivits expropriation, åberopa släktskap med lägenhetens förste uppodlare eller med den, som vid tiden för rekognitionsskogens upplåtande till bruk innehade lägenheten, eller kan han för sin åtkomst av brukningsrätten åberopa fång från någon av dessa personer eller släkting till dessa, må Konungen medgiva, att högst halva expropriationsskillingen utan återbetalningsskyldighet gäldas av statsmedel.

Enligt kommitténs utredningar skulle 139 lägenheter å rekognitionsskogshemman innehavas av sådana brukare, som jämlikt förslaget kunna få expropriationsrätt. Berörda lägenheter omfattade vid skattläggningarna tillsammans 137.85 har åker och 1,338.27 har ängsmark. Värdet av lägenheterna jämte skälig husbehovsskog har kommittén beräknat till omkring 850,000 kronor.

Vid utarbetandet av ifrågasvarande förslag har kommittén samrått med av Kungl. Maj:ts utsedda representanter för åbor och bruksägare, juris doktor Nils Söderqvist och bruksdisponenten Carl Sahlin. Den förre har anmält reservation mot förslaget och anmärkt, att han vid överläggningarna föreslagit sådan lagstiftning, att lägenheter, som vid skatteköpet brukades eller beboddes av annan än bruksägaren, skulle, jämte för lägenheten vid skatteköpet beräknat skogsanslag, återfalla till kronan mot erläggande av den del av skatteköpskillingen, som belöpte å lägenheten jämte skogsanslag. Dessa områden skulle sedan utbrytas och under stadgad åborätt, men utan rätt till skatteköp, upplåtas åt den anförvant till den vid skatteköpet befintlige brukaren, som därtill anmälde sig och ej vore olämplig till jordbruk och som vore obesuten. — Jämväl Sahlin har anmält, att han framställt principiella betänkligheter och en del detaljmärkningar mot förslaget.

Samtidigt med ifrågasvarande förslag framlade kommittén förslag till vissa författningar, varigenom kommittén velat bereda dels byggnadslån av statsmedel åt åbor å under bruk skatteköpta hemman och å rekognitionsskogshemman, dels rättshjälp vid expropriation av åborätt till vissa lägenheter å rekognitionsskogshemman, och dels ersättning i vissa fall av statsmedel åt före

*Kommitténs
lagförslag.*

detta brukare av lägenheter å sistnämnda slags hemman. Författningsförslaget i sistberörda hänseende tillerkänner den, som vid författningens trädande i kraft avträtt brukningen av lägenhet å rekognitionsskogshemman och som, därest han fortsatt brukningen, skulle uppfyllt villkoren i expropriationslagförslaget för erhållande av bidrag till expropriationen, rätt att hos Kungl. Maj:t göra framställning om ersättning för det belopp, som enligt nämnda förslag skolat gäldas av statsverket. Finner Kungl. Maj:t sökanden vara i behov av understöd och omständigheterna i övrigt tala för att sådant bör utgå, förordnar Kungl. Maj:t, att visst belopp, som skäligen kan anses motsvara, vad vid expropriation skulle utgått av statsmedel, skall utgå till sökanden genom inköp av livränta eller på annat sätt.

Yttranden
över berörda
förslag.

Över samtliga ifrågavarande förslag inhämtade Kungl. Maj:t utlåtande dels från kammarkollegium, som skulle höra vederbörande länsstyrelser samt lämna järnkontoret och Sveriges åboförbund tillfälle att yttra sig, och dels från domänstyrelsen.

Länsstyrelserna i de län, där rekognitionsskogshemman finnas (16 stycken), hava samtliga avgivit yttrande. Nio av dem, nämligen de i Östergötlands, Älvsborgs, Skaraborgs, Värmlands, Örebro, Gävleborgs, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län, hava tillstyrkt lagstiftning i enlighet med kommitténs förslag, därvid emellertid länsstyrelsen i Örebro län förklarar, att med hänsyn till den rådande finansiella ställningen med lagstiftningens genomförande borde tillsvidare anstå.

Länsstyrelserna i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Västmanlands, Kopparbergs och Västernorrlands län hava däremot ställt sig avvisande gentemot kommitténs förslag, därvid huvudsakligen framhållits, att man borde söka bereda de 139 lägenhetsinnehavare, som skulle beröras av förslaget, en mera tryggad ställning på ett enklare och lämpligare sätt än det av kommittén föreslagna.

Sveriges åboförbund hemställde i ett längre yttrande, att Kungl. Maj:t måtte lämna kommitténs förslag utan avseende samt utarbета och framlägga förslag i enlighet med det av doktor Söderqvist avgivna särskilda yttrande.

Järnkontoret underlät inkomma med yttrande.

Kammarkollegium anförde i sitt utlåtande bl. a: Genom en lagstiftning i enlighet med kommitténs förslag komme ifrågavarande åbor allt fortfarande att förbliva underkastade vederbörande bruks- eller jordägares uppsikt samt i viss mån vara beroende av honom. Då det bland dessa lägenhetsinnehavare rådande missnöje riktade sig just mot nämnda ägare, vore det icke lämpligt att ställa ifrågavarande kategorier av medborgare med sins emellan stridiga intressen och inbördes misstro i framtida beroende av varandra. Det syntes fastmera vara en uppgift att mellan dem åvägbringa en så slutgiltig skilsmässa som möjligt. Åborättsinstitutet, såvitt anginge jord under enskild äganderätt, utgjorde en relik i rättssystemet, och intresset av dess snara avveckling vore värt understöd av en därpå riktad lagstiftning. Vid sådant förhållande och då effekten av den föreslagna lagstiftningen begränsade sig till högst 139 lägenheter, måste tillskapandet av ett antal nya åborättigheter

utom det 50-tal, som ännu torde existera å brukshemmanen, anses olämpligt. Ej heller förslaget angående ersättning i vissa fall till f. d. brukare av lägenheter å rekognitionsskogshemman vore förtjänt av understöd, då detta ej ens uppbyres av det i och för sig berättigade intresset att trygga förhandenvarande egna hem.

Jämväl *domänstyrelsen* ställde sig avvisande mot förslaget under framhållande, att upplåtelse av åborätt till ifrågavarande lägenheter, isynnerhet då det gällde lägenheter, belägna inom större skogskomplex, icke vore lämplig. Erfarenheten hade visat, att olägenheter uppstode för den skogligen administrationen, särskilt med avseende på förvaltning och bevakning, vid förekomsten av främmande, i allmänhet vitt spridda ägor inom de egna markerna.

Genom remiss den 12 november 1920 överlämnades samtliga åbokommitténs betänkanden jämte däröver avgivna yttranden till jordkommissionen att tagas i övervägande vid fullgörande av dess uppdrag. I sitt den 28 februari 1923 avgivna betänkande, del VI, har jordkommissionen i anledning härav anfört bl. a. följande:

Jordkommissionens utlåtande över åbokommitténs betänkanden.

Jordkommissionen saknade anledning ingå på en närmare granskning av förslaget till lag om åborätt till under bruk skatteköpta hemman och lägenheter. För kommissionen stode det nämligen klart, att någon tillfredsställande slutlig lösning av åbofrågan icke kunde nås på den väg, åbokommittén anvisat. Det hade under förflutna tider visat sig omöjligt att uppdraga några nöjaktiga normer för rättsförhållandet mellan å ena sidan den i regel mäktige bruksägaren och å andra sidan den svage, i ekonomiskt hänseende i regel mindre lyckligt lottade åbon. För bruksägaren komme tillvaron av en åbo å ett hemman, till vilket bruksägaren ansåge sig hava så gott som full dispositionsrätt, alltid att kännas såsom ett onus och en onödig inskränkning vid nyttjandet av hemmanets tillgångar. Åbon å sin sida komme alltid att känna sig sitta under tvång och ett ständigt osäkerhetstillstånd. En ständig kamp, oftast i det tysta, skulle pågå mellan dem, och det vore givet, att bruksägaren hade alla förutsättningar att därvid bliva den vinnande. Det skulle sålunda endast bliva en tidsfråga, när till slut alla åborätter vore försvunna. Ville man åt de icke självständiga brukare, om vilka det här vore fråga, skapa en mera tryggad ställning, än den, de för närvarande ägde, vore det nödigt tillgripa verksammare åtgärder. Tillfyllest i sådant avseende torde endast vara en lagstiftning i syfte, att åbon tvångsvis och med understöd av statsmedel kunde förvärva fri förfoganderätt till hemmanet eller någon del därav. Å de närmare bestämmelser, som för sådant ändamål vore av nöden, vore kommissionen ej i tillfälle ingå, men ville kommissionen erinra om nödvändigheten att, därest ej hemmanet i sin helhet tillfölle den avlösta åbon, denne tilldelades nödig husbehovsskog och odlingsmark, därest sådana nyttigheter funnes att å hemmanet tillgå. Dessutom borde åbon ej berövas de latenta rättigheter, som möjligen kunde tillkomma honom, exempelvis till hemmanets skog eller till skattelösen av hemman, som enligt 1766 års författning kunde återfalla till kronan.

Vid nu angivna förhållanden vore tydligt, att kommissionen ej heller kunde tillstyrka det av åbokommittén framlagda förslaget om upplåtelse genom expropriation av åborätt till vissa lägenheter å rekognitionsskogshemman. Jämväl med detta förslag avsedda lägenhetsinnehavare torde bliva bäst tillgodosedda, om de finge med fri förfoganderätt förvärva av dem brukade områden jämte i förekommande fall nödig husbehovsskog och odlingsmark.

För övrigt borde beaktas, att å ifrågavarande bruks- och rekognitionsskogshemman funnes, förutom de lägenhetsinnehavare, som berördes av åbokommitténs förslag, andra osjälvständiga brukare. Beträffande antalet av dessa brukare, vilka i allmänhet sutte såsom arrendatorer eller torpare, hade någon utredning icke förebragts, men otvivelaktigt torde de vara mångdubbelt flera än dem, som vore föremål för kommitténs utredningar och förslag. Hänsyn till berörda brukare måste ock tagas vid åbofrågans lösning. Bland dem torde förefinnas ett icke ringa antal, som ansåge sig hava lika stor rätt att bliva ihågkomna som de, vilka utpekats av kommittén, ehuru de saknade bevismaterial för att styrka sin rätt. Det syntes vara denna kategori av brukare, som gjorde åbofrågan särskilt brännande.

Enligt jordkommissionens mening borde åborätter icke vidare ifrågakomma på vare sig under bruk skatteköpta hemman eller rekognitionsskogshemman. Alla brukare å dessa hemman, vilka sutte enligt vanliga arrendekontrakt, erhöle genom den av kommissionen föreslagna nya jordlagstiftningen skydd av den sociala arrendelagen och rätt att tillgodonjuta förmånerna enligt lagen om avlösning av vissa arrendejordbruk. De brukare eller bröstarvingar till brukare, som funnits å rekognitionsskogshemmanen vid tiden för dessas överlåtelse till enskilda, hade icke åtnjutit förmånen av att »sitta odrivna». Någon juridisk rätt mer än andra arrendatorer hade de icke för närvarande. Lagstiftningen till deras förmån komme följaktligen att sammanfalla med nyss berörda lagstiftning för alla därmed avsedda brukare. Åborna å brukshemmanen, vilka däremot tillförsäkrats rätt att sitta odrivna, borde få kvarsitta i sina gamla rättigheter, så länge de önskade. Men de borde ock beredas tillfälle att frigöra sig från beroendet under bruket. I fråga om dessa åbor förekomme, att de merendels ägde husen å det brukade området. Detta föranledde allenast, att arrendet eller köpeskillingen vid tillämpningen av den nya lagstiftningen icke komme att räkna med byggnaderna såsom någon jordägarens tillgång. Vidare ansåge de sig hava rätt att förfoga över skogsmarken jämväl till avsalu. Denna rätt måste fortfarande stå dem öppen, och finge det bliva domstols sak att slita uppkommande tvister härom. Därvid borde statsverket bistå åborna med rättshjälp.

Spörsmålet om särskilda billighetsåtgärder i åbofrågan vore synnerligen vanskligt. Svårigheter mötte på den grund, att de, som skulle hjälpas, numera icke innehade jordbruket. Bevisning bleve svår att anskaffa och en mängd processer av invecklad art ställdes i utsikt. Därjämte kunde man ej förbigå frågan, om ej åtminstone bröstarvingar kunde få inträda i föräldrars rättigheter. Kommissionen delade åbokommitténs uppfattning, att staten ej kunde anses hava någon skyldighet gent emot sådana åbor, vilka staten tillförsäkrat

att sitta odrivna. Däremot syntes goda skäl tala för att vissa f. d. lägenhetsinnehavare å rekognitionsskogshemman erhöles, på sätt kommittén föreslagit, någon ersättning.

Utskottets yttrande.

På sätt utskottet i sitt fjolårsutlåtande angående motionerna om tvångsavlösning av vissa arrendjordbruk framhöll, måste det anses i stort sett såsom en synnerligen önskvärd utveckling, att de självägande jordbrukarnas antal ökas genom att arrendatorer och andra brukare av annans jord med äganderätt förvärva den jord, de bruka. Allmänt vitsordas ock alltjämt, att sådana förvärv under de senare åren ägt rum i avsevärd och i stora delar av landet stegrad omfattning. I den mån reglerande bestämmelser tillkomma, som underlätta avyttrandet av fideikommissjord torde med all sannolikhet ett mycket stort antal under fideikommiss lydande arrendatorer komma att friköpa sina innehavda arrendjordbruk. Enahanda torde förhållandet bliva i fråga om torpare och arrendatorer å ecklesiastisk jord, för den händelse avyttrande av sådan för jordbruksändamål möjliggöres. Emellertid förefinnas, såsom i fjolårsutlåtandet även påpekades, vissa hämmande faktorer, vilka göra, att ett överförande av de osjälvständiga jordbruken i brukarnas ägo för närvarande icke kommer till stånd i den omfattning, som önskligt vore. Då utskottet fortfarande håller före, att dylikt överförande ej utan att ett viktigt samhällsintresse fordrar det bör äga rum annat än å frivillighetens väg, finner utskottet det vara angeläget, att berörda hinder i möjligaste mån undanröjas och att åtgärder sålunda vidtagas, som äro ägnade att underlätta överenskommelsen mellan vederbörande angående äganderättens överlåtande å brukaren.

I detta avseende framstår såsom en önskvärd åtgärd genomförandet av en förbättrad jorddelningslagstiftning, varigenom utstyckning av jord förenklas och förbilligas. Förslag härom torde, såsom känt, vara att förvänta till nästkommande års riksdag.

I samma riktning komma ock att verka förenklande bestämmelser i fråga om fastighets frigörande från densamma besvärande in-teckningar. Sådant frigörande är ju för närvarande ofta förenat med mycket besvär och dryga kostnader. Under remissdebatten 1924 uppgav dåvarande justitieministern, att han hade denna fråga under överbäggande, och att förslag i ämnet vore att inom en snar framtid förvänta. Sedermera har justitieombudsmannen i en till Kungl. Maj:t den 2 juni 1924 avläten framställning hemställt om vissa författningsändringar i syfte att nedbringa kostnaden i relaxationsärenden. De sålunda föreslagna ändringarna äro ägnade att särskilt vad angår de stora bruks- och trävarubolagen tillhöriga fastigheter i mycket väsentlig grad minska kostnaden i ifrågavarande hänseende. Den omnämnda, av justitieombudsmannen gjorda framställningen, vilken tillstyrkts av samtliga myndigheter, som yttrat sig över densamma, är fortfarande beroende på Kungl. Maj:ts prövning. Utskottet vill understryka vikten av att förevarande spörsmål med det snaraste bringas till lösning.

Det väsentligaste hindret emot överförande i större omfattning av arrendejordbruk till självägare bottnar emellertid i de svårigheter, som för respektive arrendatorer äro förknippade med köpens finansiering. I likhet med vad som skedde i fjolårsutlåtandet vill utskottet även nu betona önskvärdheten av att från statsmakternas sida möjliggöres ekonomisk hjälp åt de osjälvständiga brukare, som vilja och äro i tillfälle att förvärva äganderätten till av dem brukade områden. Utskottet framhöll i fjol, att egnahemslån enligt gällande bestämmelser vanligen kunde endast i begränsad omfattning tillhandahållas för nu ifrågakvarande ändamål, ävensom att en utvidgning av egnahemslånerörelsen i detta häseende otvivelaktigt skulle i hög grad främja frilösen av arrendejordbruk. Andra utvägar kunna måhända ock för ändamålet utfinnas.

En närmare undersökning från statsmakternas sida av vad i hithörande hänseende kan åtgöras anser utskottet vara av förhållandena påkallad.

Denna undersökning synes emellertid utskottet beträffande en grupp av brukare av annans jord böra i samhällsnyttans intresse sträckas än vidare.

Bolagens jordinnehav har ju, såsom känt, till största delen tillkommit så, att bolagen i syfte att åtkomma skogsområden inköpt gamla självständiga bondehemman och sitta de förutvarande ägarna till dessa sedermera kvar såsom arrendatorer under bolagen och bruka inägojorden. På detta sätt har i synnerhet i Norrland en ej ringa del av den självägande bondebefolkningen förvandlats till av bolagen beroende arrendatorer. En frilösning i stort av dessa jordbruk skulle sålunda här till stor del komma att innebära ett återställande av förhållandena sådana de tidigare varit. Att en sådan utveckling skulle visa sig vara synnerligen ändamålsenlig ur social och samhällsbevarande synpunkt, torde vara höjt över varje tvivel, likasom ock att den skulle vara ägnad att medföra en väsentlig förbättring med avseende å jordbrukens skötsel. Bolagen, vilkas fastighetsförvärv, såsom nämnts, tillkommit för utnyttjande av skogstillgången å fastigheterna, hava naturligt nog i flertalet fall ett jämförelsevis ringa intresse för det rena jordbruket och dess rätta bedrivande.

Om ock åtskilliga omständigheter häntyda på en ökad benägenhet från bolagens sida att vilja avyttra av dem under ovan angivna förhållanden förvärvade jordbruk, synes dock en närmare undersökning från det allmännas sida, huru det härutinnan förhåller sig, vara önskelig. Skulle det därvid visa sig, att å bolagen ankommande hinder för jordbrukens förvärvande befinnas möta för respektive brukare, synes utskottet fog finnas för övervägande av lagstiftningsåtgärder, syftande till att överkomma sålunda mötande hinder. Härvid bör emellertid beaktas, att bolagen för bedrivandet av en rationell skogsvård kunna hava behov av att i viss utsträckning behålla smärre jordbruk såsom boplatser åt skogvaktare och skogsarbetare m. fl. ävensom att i förekommande fall jordbruk kunna hava sådant läge, att deras friköpning kan vara ägnad att medföra synnerligt men för skogsbruket.

Vad nu sagts rörande bolag synes utskottet till viss del gälla även beträffande s. k. enskilda spekulanter.

I samband med den av utskottet sålunda ifrågakvarande undersökningen synes ock lämpligen böra tagas under övervägande, vilka statliga åtgärder som med

anledning av den av åbokommittén verkställda utredningen angående de å s. k. rekognitionsskogshemman befintliga lägenheter samt å under bruk skatteköpta hemman och lägenheter kunna finnas påkallade till tryggande av dessas brukares rätt till innehav av hemmanen och lägenheterna i fråga.

Med stöd av det anförda får utskottet sålunda hemställa,

att riksdagen med anledning av förevarande motioner I: 166 och 167 samt II: 171 och 172 måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om övervägande från regeringens sida av åtgärder, som äro ägnade att främja frilösning av arrendjordbruk i större utsträckning än för närvarande sker, därvid jämväl bör komma under prövning behovet av en särskild lagstiftning för frilösning av arrendjordbruk, tillhöriga bolag och enskilda spekulanter, ävensom om framläggande för riksdagen av de förslag, vartill dessa överväganden kunna för-
anleda.

Stockholm den 20 maj 1925.

På andra lagutskottets vägnar:

BROR PETRÉN.

Vid ärendets behandling hava närvarit:

från första kammaren: herrar *Bror Petré*n, *Linder*, greve *Spens*, *Lindhagen**, *Martin Svensson*, *Schedin*, *von Stockenström* och *Franzén*;

från andra kammaren: herrar *Hagman**, *Hage*, *Johansson* i Kälkebo, *Holmström* i Stockholm, *Wallerius*, *Andersson* i Rasjön, *Anderson* i Storegården och *Pettersson* i Hällbacken*.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Reservationer:

1) av herrar greve *Spens*, *Martin Svensson*, *Wallerius* och *Anderson* i Storegården, vilka ansett, att utskottet bort hemställa, att förevarande motioner I: 166 och 167 samt II: 171 och 172 icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda;

2) av herr *Linder*; och

3) av herr *Lindhagen*, som anfört:

»Vid diskussionen i utskott och riksdag om en lagstiftning för frilösning av arrendjordbruk pläga motståndare till ett ingripande i samma veva anföra, att lagstiftningen är obehövlig därför att dels arrendatorerna i allmänhet äro satta i en bättre ekonomisk situation än de skulle komma som självägare och dels att en myckenhet arrendatorer alltjämt på frivillighetens väg bliva frigjorda. Denna motsägelse behöver ej någon belysning. Så mycket bör dock betonas, att det ej är mening att påtvinga arrendatorerna någon lagstiftning utan att allenast bereda dem och även det allmänna ett värn, när de förra själva önska en frilösning, vilket enligt utskottet även är ett allmänt intresse.

Det andra lagutskottets generallösning för sociala jordfrågor synes nu mera först och sist vara 'frivilligheten' från jordägarnas sida. Detta innebär dock ett underkännande av frågornas sociala karaktär, vilken alltid anses innebära tillvaron av en skarp intressesmötning, som ej kan lösas utan verksamma medel. Utskottet rekommenderar en lösning efter jordägarens maktspråk på ödmjuk framställning av en maktlös statsmakt. Vad den s. k. frivilligheten innebär i förevarande fall har i motionen I: 162 sammanfattats sålunda:

Även denna stora jordreform skall sålunda byggas på 'frivillighet', eller med andra ord på aktiernas och obligationernas samt godsägarnas nåde. Här om må anmärkas följande.

1) Det blir på detta sätt för det första ingenting åtgjort mer än som framtvings av fruktan för en befarad lagstiftning eller möjligen av ovilja mot en arrendelagstiftning.

2) För det andra kommer den utstyckning, som må äga rum för att undgå en lagstiftning, att ske slumpvis utan iakttagande av någon social hänsyn och utan lika rättvisa åt alla. Vad ovan erinrats om 'frivillig' upplåtelse av odlingsmark för nya jordbruk gäller i tillämpliga delar även här. Därtill äventyras även följande missförhållanden:

3) Ingen verksam kontroll kommer att utövas för att de utbrutna jordbruken må få tillräcklig jord med tillbehör. De allmänna villkor mot utbrytning, som må komma till stånd i en ny skifteslagstiftning, äro ännu icke antagna. De komma ock, av förslaget att döma, att innehålla föga effektiva föreskrifter med hänsyn till såväl formuleringen av förbehållen som kompetensen och pålitligheten hos dem, som skola tillämpa lagen. Till och med under den norrländska ägostyckningslagens hägn har vad som helst kunnat äga rum till förhindrande av lagens rätta tillämpning. Därpå lämna landshövding Widéns kamp mot lantmätare i Jämtland och regeringsrätten ett exempel. (Se jordkommissionen, del IV, sid. 123.)

4) Ingen kontroll utövas på att prisen bliva skäligen. Det står jordägaren fritt att betinga köpeskillingar, som icke kunna av arrendatorn betalas eller av jordbruket bäras. Ja, det skall även stå jordägaren öppet att taga ut ersättning av arrendatorerna för deras och deras förfäders nyodlingar. Detta senare är väl en belysande tillämpning av det bekanta ordet om att 'egendom är stöld'. Sådana skriande missförhållanden är det också en frilösningsslagsstiftnings uppgift att förekomma.

5) Vidare taga riksdagens majoriteter ingen hänsyn till individens rätt. Den arrendator, som sitter vid jorden sedan någon avsevärd tid, och i all synnerhet, då arrenderätten gått i arv under släktled, har en moralisk företrädesrätt att bliva ägare till sitt hem och ej kastas ut i hårda öden av främmande.

Även denna rätt måste skyddas av samhället eller åtminstone av 'ett kristet samhälle'.

Riksdagens ledare för värn om den stora egendomens okränkbarhet och även de frisinna ledarna ha emellertid, medvetet eller omedvetet, givit denna egendom full frihet att sälja till vem som helst med åsidosättande av hemmets helgd, arbetets rätt och den verkliga jordbrukarens moraliska äganderätt till hemmet och sitt arbetsresultat. För åtskilliga år sedan anropades statsmakten av arrendatorer i Jämtland om skydd mot detta äventyr, och deras landshövding Widén erinrade även då i riksdagen om denna angelägenhet.

6) Genom detta statsmakternas återtag från sina skyldigheter blir en arrendator, som erbjudes köpa, icke heller i tillfälle att välja den tid, som passar honom. Även av denna anledning kan hans hem och utkomst gå ifrån honom. Att få sälja och köpa utan hänsyn till människorna eller framtiden förmenas vara det yppersta rättesnöret för en svensk jordpolitik.

7) Såsom redan erinrats leder denna statskonst till att bolagen och godsens få andrum för att till sin fördel kunna åstadkomma socialt otillfredsställande och individuellt orättrådiga överlåtelse. Detta ser man säkerligen icke heller ogärna i en riksförsamling, där herremakten, som ovist tror sig hava intresse av en sådan ordning, styr och ställer efter sitt gottfinnande.

8) Genom lösningens överlämnande till frivilligheten och blinda öden åstadkommes även, att arrendatorns personliga beroende av jordägaren kan godtyckligt bibehållas. Detta är kanske det viktigaste intresset för jordägaren i de flesta fall. Det skall villigt medgivas, att en lagstiftning om frilösning kommer att betyda en expropriation av detta husbondevälde utan penninglösen, vilken utgår endast för marken. Men hållandet av slavar och slavhandel är ju förbjudet, säges det, i de europeiska samhällena. I detta fall hava dock den stora äganderättens värnare i riksdagen ej velat lämna något bidrag till förbudets upprätthållande.

Även denna kapitulation, till och med från andra kammaren, för bolagsväldet och de stora godsens okränkbarhet utan hänsyn till människorätt, utgör en märklig milstolpe i parlamentarismens och den allmänna rösträttens historia. Må man då ej förvåna sig över, att den övre världen känner sig allt mera fast i sadeln för nedskrivning av jordfrågan och jordreformens uttunande till ett sken.

Dylika segrar äro visserligen pyrrhussegrar, men rättens ankomst fördröjes. Det förflutna årets ovanifrån ledda beskedliga valrörelse förmådde ej att skänka jordfrågans realiteter något inflytande.

Dylika realiteter, som ligga dolda under frivilligheten, underlåter utskottet alldeles att diskutera. Detta är ju också ganska förklarligt, då utskottet därutinnan måste komma till korta.

Motionerna påyrka i anslutning till jordkommissionens hemställan, att den ifrågasatta lagstiftningen skall gälla arrendejordbruk, som lyda under bolag, enskilda spekulanter och större gods. Den senare kategorien har utskottet också utan någon diskussion uteslutit från all omtanke från det allmännas sida. Detta är också förklarligt, då något skäl för en så krass åtskillnad knappast kan förebringas.

Det enda utskottet med sin ståndpunkt intresserar sig för är ny utredning om möjligheterna för frivillig uppgörelse, utan att utskottet intresserar sig för det närmare innehållet i ett sådant frivilligt erbjudande. Dylika s. k. nya utredningar äro, såsom jag tror, allenast uttryck för en benägenhet att i det

längsta undgå frågan samt först och främst få frivilligheten att skjuta i förgrunden med bortseende av tillbörlig hänsyn till människorna och en någorlunda riktig uppdelning av landets jord för framtiden. Norrlandskommittén, värmlandsundersökningen och jordkommissionen hava redan utrett denna sak genom omfattande enquêter, av vilka framgår, att en benägenhet att avyttra arrendejordbruk i stort sett icke förefinnes hos bolag, spekulanter och godsägare, åtminstone ej på ett ur allmän synpunkt tillfredsställande sätt. Denna obenägenhet, som är naturlig och följaktligen ej klandervärd, ryckes upp ur sin dådlöshet för varje gång statsåtgärder hota att komma till stånd med anledning av densamma. Dylig oförmodad beredvillighet sträcker sig, också enligt sakens natur, i regel ej längre än nöden kräver, och under inga förhållanden kan man begära, att de skola innefatta samvetsgranna bemödanden att uppfylla de villkor, som enligt ovannämnda i motionen uppräknade punkter måste ställas på en frilösning.

Sveriges skogsägarförbunds erbjudande är uppenbarligen ett sådant uttryck för situationen. Enligt detsamma har erbjudits, företrädesvis i Norrland och Dalarne, 4,486 lägenheter med 412 hektar i tomt och trädgård, 22,280 hektar i åker, 15,998 hektar i ängs- och slättermark och 39,353 hektar i skogsmark. Inga odlingslägenheter äro däremot tillagda, och man finner, att skogsmarken utgör en obetydlighet i förhållande till inägorna, för den händelse dessa också skola erhålla husbehovsskog. Går man till specifikationen befinnes, såsom det synes, att det stora flertalet utgöres av smålägenheter, på vilka inget bärkraftigt jordbruk kan bedrivas. Även i de fall, då arealen åker och äng kan anses tillräcklig, är skogstilldelningen så liten, att någon husbehovsskog ej rymmes inom densamma. Ofta är skogsarealen mindre i areal än inägorna och ibland ingen alls. I skrivelsen uttalar förbundets styrelse, att skogsbehovet kan i vissa fall få fyllas med servitutsrätt. I något enstaka fall är detta anmärkt i specifikationen, men i övrigt förekommer ingen förbindelse därtill från uppgiftslämnarna. Det anmärkes i nämnda skrivelse, att beträffande den redan nu odlade jorden flertalet deltagare i utredningen torde ha redovisat huvudparten av den inägojord, som de kunna utan skada för sin industriella drift eller sitt skogsbruk avstå. Det bör emellertid bemärkas, säges i skriften, att den skogsägarindustrien måste i sin ägo bevara betydande arealer inägojord, som den för olika syften knappast kan avvara. Härefter följer en ganska omfattande uppräknig av dessa syften. Det omnämnes i skriften att 46 olika bolag, varav övervägande största antalet har sina fastigheter belägna inom Norrland, Dalarne och Bergslagen, deltagit i utredningen. Enligt den officiella utredning om norrländska vanhävdslagen och arrendelagen utsändes frågor till 119 jordägarbolag i Norrland och Dalarne, av vilka endast 47 avgävo svar.

Enligt min uppfattning utgör således skogsägarförbundets erbjudande ett belysande exempel på behovet av kontroll samt någon makt och myndighet även i det allmännas hand och icke blott i jordägarens. Detta borde vara utskottet så mycket mera angeläget, som utskottet hänger sig åt den förhoppningen, att 'en frilösning i stort sett av dessa jordbruk skulle sålunda här till stor del komma att återställa förhållandena sådana de tidigare varit'. Tyvärr förhåller

det sig icke så. Arrendatorerna rå säkerligen icke med att förvärva mer än husbehovsskog. Saluskogen, som anses så betydelsefull för de norrländska bönderna, har gått i dessa fall ifrån dem, och propositionen om förvärvsförbud för bolag söker, i vad på den ankommer och i strid med jordkommissionens förslag, ytterligare leda utvecklingen i sådan riktning.

Bolagens erbjudanden äro helt naturligt förknippade med förhoppningen att kunna på det sättet bibehålla den blivande ägaren såsom skogsarbetare med minsta möjliga 'frivilliga' medgivanden. Detsamma är ock fallet med ny kolonisation å bolagsjord (jfr 1918 års privata betänkande om kolonisation av bolagsjord i Norrland samt mitt anförande i första kammaren den 19 maj 1925 i fråga om expropriation av odlingslägenheter å bolagsjord). Det framgår av förenämnda betänkande, att behovet av skogsarbetare för en rationell skogs-skötsel å bolagsskogar är stort, och då lagutskottet förordar, att bolagen i 'viss utsträckning' böra få behålla smärre jordbruk såsom boplatser åt skogvaktare, skogsarbetare m. m., blir det nog lätt för bolagen att bevisa, att de för ändamålet behöva behålla allt vad de nu äga av den gamla bondejorden samt att försäljningar med äganderätt ej böra utrustas med större jordtilldelningar än som svarar mot bolagens nämnda behov. Utskottet förordar nu också, att statsmakten lämnar arrendatorerna ekonomiskt understöd för en frilösning. Detta måste ju ock vara synnerligen lägligt för bolagen, som samtidigt av utskottet bibehållas vid sin makt att ensamma dirigera utbrytningen så, att den frilösta jordägaren fortfarande blir bolagets arbetshjon.

Skola nu nya, onödiga och lätt vilseledande utredningar företagas, böra de väl bland annat inriktas på att å marken undersöka beskaffenheten av skogsägarförbundets erbjudanden, vilka ock böra statistiskt bearbetas till förekommande av legendbildning. Vidare bör undersökas beskaffenheten av de upplåtelser av arrendejord, som ägt rum såväl före som efter den norrländska ägostyckningslagens tillkomst. I båda fallen bör noga utredas, i vad mån förenämnda i motionen I: 162 under åtta punkter upptagna betingelser blivit iakttagna eller förväntas att bli iakttagna. Slutligen måste en sådan social utredning anförtros personer, som äro besjälade i tillräcklig mån av de sociala frågor, som här föreligga. Det kan icke vara försvarligt att därtill uppleta även personer, som äro och alltid visat sig vara främjare av den storindustriella industriens makt och utveckling på bekostnad av övriga medborgare och även staten och kommunerna.

Under framhållande således att utskottet underlåtit att diskutera den föreliggande frågans kärnpunkter samt ensidigt slagit vakt om de stora jordägarnas maktbefogenheter och däremot velat ställa allenast en värnlös statsmakt, hemställes,

att riksdagen med anledning av förevarande motioner ville hos regeringen begära övervägande av en lagstiftning och andra åtgärder för främjande av frilösning av arrendejordbruk, tillhöriga bolag, ekonomiska föreningar, enskilda spekulanter och större godsägare.»